

VAALIT TULEVAT – OLETKO VALMIS?

FAKTANTARKISTUSTA KOULUILLE JA OPETTAJILLE

FaktaBaari[®] EDU

European Parliament

Helsingin ranskalais-suomalainen koulu
Lycée franco-finlandais d'Helsinki

Sisällysluettelo:

Johdanto	3
I Faktantarkistus ja Opetussuunnitelman perusteet	4
1. Opetussuunnitelman perusteet: ajattelu, osallisuus ja monilukutaito	4
2. Faktantarkistus ja kriittisen ajattelun oppiminen	8
II Tuntiaktiviteetteja faktantarkistuksesta	16
3. Faktantarkistusprosessi koulussa	16
4. Oppituntiaihiota faktoista, vedätyksistä ja mediakriittisestä ajattelusta	20
III Faktantarkistus monialaisena oppimiskokonaisuutena (MOK): esimerkkitoteutus EU-vaalien alla	29
Linkkejä ja muita aihepiiriin liittyviä avoimia aineistoja	35
LIITTEET: Käytännön esimerkkejä väärän tiedon leviämisestä	36

Versio 2.0 (korjauksia kieliasuun ja palstoitukseen)

ISBN: 978-952-94-1083-5

 2018 Avoin yhteiskunta ry / Faktabaari EDU

Tämä teos on lisensoitu **Creative Commons Nimeä 4.0 Kansainvälinen** -lisenssillä.

Teoksen vastaava toimittaja: Markus Neuvonen, Petra Piitulainen-Ramsay (liitteet)

Toimitustyöryhmässä mukana: Kari Kivinen, Mikko Salo, Valentina Uitto, Pirjo Sallinen, Leena Merikallio, Katriina Ojala, Pihla Loula ja Roosa Maskonen.

Kansikuva: unsplash.com -kuvapankki

Taitto: Markus Neuvonen

Tämän teoksen on osarahoittanut Euroopan Parlamentti osana pilottihanketta, jonka tarkoitus on tukea European Parliament Ambassador School -verkoston kouluja Suomessa. Sisällöt on tuotettu pitkäaikaisessa yhteistyössä Avoin yhteiskunta ry:n Faktabaarin ja Helsingin ranskalais-suomalaisen koulun kanssa. Euroopan Parlamentti ei ole vastuussa tässä teoksessa esitetyistä näkemyksistä.

Johdanto

Elämme aikana, jolloin selvät, yksiselitteiset faktat ovat muuttuneet uhanalaisiksi. Viestinnän määrä on moninkertaistunut hyvin lyhyessä ajassa, viestintäkanavia on yhtäkkiä lukemattomia, ja joukkoviestinnän laatu on jatkuvan julkisen keskustelun aiheena. Ilmaukset ”faktojenjälkeinen aikakausi” ja ”fake news” ovat jo kaikille tuttuja, ja näitä termejä käytetään myös tietoisesti horjuttamaan luottamusta asiallisiin uutisiin ja avoimeen yhteiskuntaan.

Lapset ja nuoret altistuvat viestinnälliselle vaikuttamiselle jo pienestä pitäen, ja he tarvitsevat erityistä tukea oppiakseen erottelamaan luotettavan informaation epäluotettavasta, ja vilpittömän viestinnän määrätietoisesti vaikuttamisesta ja manipulaatiosta. Lapset ja nuoret elävät 2010-luvulla viestintäympäristössä, jossa WhatsApp-ryhmissä leviää perättömiä huhuja, suosikitubettajat toimivat arvostettuina asiantuntijoina, ja uutispalveluiksi naamioituilla verkkosivustoilla käydään määrätietoista informaatiosotaa. Tässä maailmassamme jopa aikuiset ihmiset voivat uskoa ilmastonmuutoksen olevan salaliitto, myrkyllisen hopeaveden parantavan sairauksia, ja rokotteiden aiheuttavan autismia.

Tämä materiaali on tarkoitettu toimimaan apunasi, kun opetat mm. Opetussuunnitelman perusteissa (OPS) edellytettyä **monilukutaitoa** ja **kriittistä, monipuolista ajattelua** koululaisille. Sen ensisijaisena kohderyhmänä on

peruskoulun 4.-6. sekä 8.–9. luokkien opettajat johtuen näiden luokka-asteiden opetussuunnitelmasta. Aineisto soveltuu silti joko sellaisenaan tai vähäisellä vaivannäöllä helposti myös muille asteille – tai jopa aikuisopiskelijoille.

Käsilläsi oleva materiaali pyrkii suoraan viivaiseen sovellettavuuteen, eli siinä on pyritty esittelemään oppitunnit ja aktiviteetit helposti toteutettavassa muodossa. Aineiston ensimmäisessä osassa käsitellään Opetussuunnitelman perusteita ja sitä, miten faktantarkistus palvelee opetuksen päämääriä, sekä käsitellään faktantarkistuksen peruskäsitteitä ja pedagogiikkaa. Aineiston toisessa osassa tarjotaan yksittäisiä tuntiaktiviteetteja faktantarkistuksen parissa ja vinkkejä kriittisen ajattelun ja medialukutaidon opettamiseen. Aineiston kolmas osa aineistosta kuvailee ns. moniaineista oppimiskokonaisuutta esimerkiksi vaalien yhteyteen.

Aineisto perustuu suurelta osin **Helsingin ranskalais-suomalaisen Koulun** (HRSK) ja Avoin yhteiskunta ry:n faktantarkistuspalvelu **Faktabaarin** pitkäaikaisessa yhteistyössä kehitämiin ja vuosina 2016-2018 käytännössä kokeilemiin opetusmenetelmiin ja -aktiviteetteihin. Aineisto sisältää myös viitteitä muihin aiheita käsitteleviin ja vapaasti saatavilla oleviin mediakasvatusaineistoihin.

Materiaali on tuotettu osana **Euroopan Parlamentin** osarahoittamaa hanketta, jonka tarkoituksena on tukea EPAS- eli

European Parliament Ambassador School -verkostoa erityisesti vuoden 2019 EU-vaalien alla. Aineisto on julkaistu **Creative Commons – nimi mainittava 4.0 -lisenssillä**, ja on siten vapaasti jaettavissa, kopioitavissa ja käytettävissä.

Faktabaari on poliittisesti sitoutumaton ja toimintaperiaatteiltaan mahdollisimman suureen avoimuuteen pyrkivä

faktantarkistuspalvelu, jonka ylläpitäjänä toimii **Avoin yhteiskunta ry**. Avoin yhteiskunta ry on poliittisesti sitoutumaton kansalaisjärjestö, joka pyrkii valvomaan ja lisäämään informaation ja päätöksenteon avoimuutta ja läpinäkyvyyttä yhteiskunnan eri sektoreilla, ja toiminnallaan pyrkii edistämään ja kehittämään avoimia toimintamalleja yhteiskunnan tarpeisiin.

I Faktantarkistus ja Opetussuunnitelman perusteet

1. Opetussuunnitelman perusteet – ajattelu, osallisuus ja monilukutaito

Vuonna 2016 voimaan astuneet **Opetussuunnitelman perusteet** huomioivat muuttunutta mediaympäristöä monin tavoin, niin yleisten periaatteiden kuin yksittäisten sisältöjen tasolla. OPSin edellyttämien sisältöjen ja periaatteiden toteuttamiseen opettajat ja koulut tarvitsevat kuitenkin huomattavasti tukea. Opetus tapahtuu pitkälle oppikirjojen varassa, ja riippuu pitkälti kustantajasta, kuinka hyvin ja millä tavoin OPSin arvomaailma heijastuu tarjolla oleviin yksittäisten oppiaineiden opetusmateriaaleihin.

Erityisesti opettajan ja koulun vastuulle jää **opetuksen eheyttäminen** sekä **monialaisten oppimiskokonaisuuksien (MOK)** järjestäminen. *Opetuksen eheyttämisellä* tarkoitetaan Opetussuunnitelman perusteissa kaikkia niitä aktiviteetteja, joilla pyritään murtamaan

yksittäisten oppiaineiden välisiä rajoja, esimerkiksi käsittelemällä samaa aihetta eri oppiaineiden kautta tai järjestämällä teemapäiviä. Eheyttämisen tarkoituksena on integroida opetettavaa suuremmiksi kokonaisuuksiksi ja purkaa opitun *kapseloitumista* oppilaiden mielissä.

Opetussuunnitelman perusteet velvoittavat koulun järjestämään vähintään yhden monialaisen oppimiskokonaisuuden lukuvuodessa. Oppimiskokonaisuuden tarkat sisällöt, tavoitteet ja muoto päätetään paikallisessa opetussuunnitelmassa ja ne ovat hyvin pitkälle koulujen omalla vastuulla. Opetussuunnitelman perusteet kannustavat kouluja erityisesti ajankohtaisten ja yhteiskunnallisesti merkittävien aiheiden käsittelemiseen MOK:ien kautta: yhtäältä ajankohtaisuus ja merkittävyys motivoivat niin oppilaita kuin opettajia, ja toisaalta tällaiset aiheet vahvistavat koulun roolia osana laajempaa yhteiskuntaa.

Monialaisten oppimiskokonaisuuksien taustalla on ennen kaikkea **demokratiasvatukselliset tavoitteet**. Opetussuunnitelman perusteissa alleviivataan voimakkaasti koulun arvo-pohjaa: ihmisyyttä, sivistystä, tasa-arvoa ja demokratiaa. Koulun eräs tärkeimmistä tehtävistä on kasvattaa oppilaistaan osallistuvia, aktiivisia kansalaisia.

Opetussuunnitelman perusteissa erityisesti tavoitteeksi on nostettu niin sanottu laaja-alainen osaaminen. Tämä tavoite on täsmennetty tarkoittamaan **seitsemää laaja-alaista oppimiskokonaisuutta** (L1-L7, OPS 2016 s. 20-24), joiden ajatellaan tarjoavan oppiaineita yhdistävän pohjan kaikelle kouluopetukselle.

Näiden OPSissa eriteltyjen laaja-alaisen oppimiskokonaisuuksien haasteena opettajalle on niiden abstraktius. Yhtäältä ne velvoittavat opettajan tarjoamaan niiden mukaista opetusta, mutta toisaalta ne ovat niin yleisluontoisia, että niihin on vaikea tarttua tai ymmärtää, mikä niissä on erityistä opetuksen kannalta.

Tämän materiaalin eräs tarkoitus on auttaa täsmentämään ja konkretisoimaan selkeiksi esimerkeiksi ainakin neljää näistä tavoitteista. Aktiviteetit faktantarkistuksen parissa liittyvät selvästi ainakin näihin laaja-alaisiin tavoitteisiin OPSissa:

- L1: Ajattelu ja oppimaan oppiminen

- L2: Kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu
- L4: Monilukutaito
- L7: Osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävä tulevaisuuden rakentaminen

L1: Ajattelu ja oppimaan oppiminen

Opetussuunnitelman perusteissa tällä oppimiskokonaisuudella tarkoitetaan esimerkiksi kaikkia niitä taitoja, joita voidaan oppia tutkivalla ja kokeilevalla työotteella. Kokonaisuuteen sisältyy tutkiva ja havainnoiva työskentelytapa, sekä itsenäinen, laaja-alainen informaation kerääminen ja arviointi. Erityisesti kokonaisuudessa painottuvat kriittisen ajattelun ja argumentaation taidot ja niiden kehittäminen.

Tämän aineiston kannalta keskeinen katkelma on:

”Rohkaisua tarvitaan myös epäselvän ja ristiriitaisen tiedon äärellä olemiseen. Oppilaita ohjataan pohtimaan asioita eri näkökulmista, hakemaan uutta tietoa ja siltä pohjalta tarkastelemaan ajattelutapojaan.” (OPS 2016, s. 20.)

Tällaisen oppimiskokonaisuuden toteuttaminen käytännössä tarkoittaa esimerkiksi kaikkia sellaisia aktiviteetteja, joissa oppilaat joutuvat mm.:

- selventämään ja täsmentämään epäselvää informaatiota ja uudelleensanoittamaan väitteitä (esim. arvioidessaan vaali- tai mainoskampanjaa, tai arvioidessaan blogitekstiä)

- tunnistamaan ja arvioimaan argumentteja kohtaamassaan viestinnässä
- vertailemaan keskenään ristiriitaisia väitteitä todellisuudesta, ja harjoittamaan omaa arvostelukykyyään ristiriidan arvioimisessa (esimerkiksi faktoihin vedoten)
- harjoittamaan metakognitiota eli oman ajattelun ajattelua ja mielipiteenmuodostuksen tietoista reflektointia.

L2: Kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu

Toinen oppimiskokonaisuus Opetussuunnitelman perusteissa käsittelee muun muassa erilaisuuden ja ihmisten moninaisuuden kohtaamista, rakentavan vuorovaikutuksen taitoja sekä oman ilmaisun laaja-alaista kehittämistä. Oppimiskokonaisuuteen liittyy muun ohessa ihmisoikeus- ja mediakasvatuksellinen ote opiskeltaviin sisältöihin. Esimerkiksi viestinnällisen mielipidevaikuttamisen arvopohjan arvioiminen lukeutuu hyvin oppimiskokonaisuuden toteuttamiseen.

Opetussuunnitelman perusteissa kokonaisuudesta mainitaan mm. näin:

”Oppilaita ohjataan näkemään kulttuurin moninaisuus lähtökohtaisesti myönteisenä voimavarana. Samalla heitä ohjataan tunnistamaan, miten kulttuurit, uskonnot ja katsomukset vaikuttavat yhteiskunnassa ja arjessa, miten media muokkaa kulttuuria sekä pohtimaan myös, millaisia asioita ei

voida ihmisoikeuksien vastaisena hyväksyä.” (OPS 2016, s. 21.)

Aktiviteetteina tällaista oppimiskokonaisuutta toteuttavat esimerkiksi kaikki sellaiset toiminnot, joissa oppilaat:

- käsittelevät analyyttisesti maailmankatsomuksellisia ja mielipide-eroja, ja arvioivat mikä on puhtaasti mielipidekysymys ja mikä ei (esim. uutisia tai vaalisivustoja arvioimalla)
- opettelevat tunnistamaan ja arvioimaan aatteellista tai arvolutautunutta viestintää erotettuna aatteellisesti neutraalimmasta tai objektiivisuuteen pyrkivästä viestinnästä (esim. vertailemalla mainontaa, ns. ”valeuutisia”, mielipiteen ilmaisuja ja huolellisesti toimitettuja uutisia)
- tutkivat ja arvioivat, kuinka erilaiset arvot ja taustavaikuttimet vaikuttavat omaan tapaan viestiä
- tutkivat ja pohtivat, minkälaisia seurauksia viestinnällä voi olla.

L4: Monilukutaito

Opetussuunnitelman perusteissa käytetty termi *monilukutaito* kuvaa erinomaisesti niitä haasteita ja vaatimuksia, joita nykyaikainen viestintäympäristö asettaa lapsille ja nuorille. Perinteisen kirjoitetun tekstin lisäksi tulee osata tulkita ja arvioida myös muita viestinnän ja mediatekstien lajeja, sekä hallita monipuolisesti useita erilaisia viestintävälineitä ja -kanavia. Monilukutaito kytkeytyykin luontevasti aiempiin L1 ja L2 -kokonaisuuksiin.

Monilukutaitoa esitellään Opetussuunnitelman perusteissa mm. näin:

”Oppilaat tarvitsevat monilukutaitoa osatakseen tulkita maailmaa ympärillään ja hahmottaa sen kulttuurista monimuotoisuutta. Monilukutaito merkitsee taitoa hankkia, yhdistää, muokata, tuottaa, esittää ja arvioida tietoa eri muodoissa, eri ympäristöissä ja tilanteissa sekä erilaisten välineiden avulla. Monilukutaito tukee kriittisen ajattelun ja oppimisen taitojen kehittymistä.” (OPS 2016, s. 22.)

Käytännön oppimisaktiviteetteina monilukutaidon toteuttaminen kouluopetuksessa tarkoittaa esimerkiksi kaikkea sellaista, jossa oppilaat:

- tunnistavat ja arvioivat, milloin ovat erityisesti suostutteluviestinnän ja vaikuttamisen kohteina (esim. YouTube-kanavan seuraajina, WhatsApp-ryhmään kuulumalla, nettimeemejä jakamalla)
- tuottavat itse sisältöä tavoitteellisesti, monikanavaisesti ja eri viestintävälineitä käyttämällä
- opettelevat eri viestinnän tyyppejä ja tyyliä (esim. arvioimalla uutisia, mainontaa, poliittisia vaalikampanjoita ja esiintymisiä) sekä harjoittelemalla niitä itse.

L7: Osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävä tulevaisuuden rakentaminen

Tässä oppimiskokonaisuudessa korostuu voimakkaimmin tapa, jolla OPS velvoittaa tarjoamaan demokratiakasvatusta. Oppimiskokonaisuus käsittelee kaikkea sitä, jolla oppilaita ohjataan ja motivoidaan aktiivisuuteen ja osallistuvaan kansalaisuuteen, ja ruokitaan tunnetta toimijuudesta ja vaikutusmahdollisuuksista.

Opetussuunnitelman perusteet allevii-
vaavat oppimiskokonaisuuden toiminnallisuutta ja käytännön tekemisen roolia:

”Yhteiskunnalliseen toimintaan osallistuminen on demokratian toimivuuden perusedellytys. Osallistumisen ja vaikuttamisen taitoja sekä vastuullista suhtautumista tulevaisuuteen voi oppia vain harjoittelemalla.” (OPS 2016, s. 24.)

Tämä oppimiskokonaisuus voi tarkoittaa esimerkiksi seuraavanlaisia aktiviteetteja:

- ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin tapahtumiin osallistumista ja niiden havainnoimista
- poliittisiin ja yhteiskunnallisiin prosesseihin tutustumista käytännössä ja mahdollisimman läheltä seuraten
- poliittisten prosessien harjoittelemista, esim. kampanjoimista ja äänestämistä sekä näiden arvioimista

2. Faktantarkistus ja kriittisen ajattelun oppiminen

Suuri osa edellä kuvailluista laaja-alaisista oppimiskokonaisuuksista paljon kiteytyy ilmaukseen ”kriittinen ajattelu”. Opetussuunnitelman perusteissa ’kriittinen ajattelu’ tai joku sen sukulaistermi (esim. ’kriittinen tarkastelu’ tai ’lähdekriittinen’) mainitaan noin 20 kertaa. Termi tulee esille sekä laaja-alaisen oppimiskokonaisuuksien että yksittäisten oppiaineiden kohdalla hyvin selkeänä oppimistavoitteena.

Se, mitä ’kriittinen ajattelu’ ja ’kriittisyys’ tarkoittavat vaatii kuitenkin hieman selventämistä. Huomattavan yleinen väärinkäsitys ’kriittisyydestä’ on, että sillä tarkoitettaisiin lähtökohtaisesti kielteistä suhtautumista kritiikin kohteena olevaan asiaan. Huomattavasti täsmällisemmin ymmärrettynä ’kriittinen ajattelu’ tarkoittaa huolellisesti punnitsevaa ja maltillisesti analysoivaa ajattelua.

Kriittisen ajattelun oppimisesta ja opettamista tekee haastavaa, että sen suora, oppiainemainen opettaminen epäonnistuu usein. Esimerkiksi oppilas voi ymmärtää hyvin, miksi kriittinen ajattelu on tärkeää ja tunnistaa sen puutteen muissa, mutta silti osoittaa itse täyttä kritiikkittömyyttä käytännön tilanteissa.

Kriittinen ajattelu on tässä suhteessa taitoaine, jota pitää opettaa käytännön tilanteiden kautta. Jotta kriittinen ajattelu ei *kapseloituisi* eli olisi täysin yhteen asiayhteyteen tai tilannetyyppiin

rajattua, tätä käytännön harjoittelua pitää tehdä useassa eri asiayhteydessä ja tilanteessa. Niin sanottu *yleistynyt eli kontekstista riippumaton kriittinen ajattelu* opitaan parhaiten soveltamalla samoja, yksinkertaisia kriittisen ajattelun menetelmiä eri oppiaineiden, teemojen ja tapahtumien kautta.

Mitä on faktantarkistus?

Faktantarkistus tarkoittaa tutkivaa prosessia, jossa esimerkiksi julkisuudessa esitettyjen väitteiden totuuspohja tai todennäköisyys selvitetään huolella. Erilaisia faktantarkistusprosesseja hyödynnetään muun muassa journalismissa, jossa faktantarkistajat huolehtivat toimituksellisten ja journalististen sisältöjen totuudenmukaisuudesta. Faktantarkistus on kuitenkin laajentunut omaksi ammattikunnakseen perinteisen journalismin ulkopuolelle, ja sen ympärille on kehittynyt maailmalla myös runsaasti kansalaisaktivismia. Faktantarkistajille on laadittu kansainväliset laatustandardit (esim. IFCN), joilla pyritään erottamaan todellinen, objektiivisuuteen pyrkivä faktantarkistus muusta faktoja tutkivasta journalismista.

Faktantarkistajina toimivat ovat usein itse toimittaja- tai tutkijataustaisia. Tyypillisiä faktantarkistuksen kohteita ovat mm. poliittiset aiheet, poliitikkojen lupaukset ja väittämät sekä tieteelliset väitteet – laajasti ottaen kaikki sellaiset väitteet, joista voi olla faktoihin tai tieteellisten asiantuntijoiden näkemyksiin perustuva mielipide. Prosessi pyrkii mahdollisimman puolueettomaan

ja todenmukaiseen kuvaukseen tarkistetusta väitteestä.

Erityisesti nykyisessä polarisoituneessa ja populismia suosivassa viestintä-ilmapiirissä faktantarkistuksen tärkeys on korostunut. Sosiaalinen media ja viestintäteknologia mahdollistavat täysin perättömien väitteiden leviämisen, ja niin sosiaalista mediaa kuin perinteistä journalismia saatetaan käyttää hyväksi laskelmoituun informaatiovaikuttamiseen (tai jopa sodankäyntiin).

Faktantarkistusprosessi

Faktantarkistus etenee yleensä siten, että faktantarkistaja saa **vihjeen** tai pyynnön tarkistaa faktat esimerkiksi poliitikon julkisuudesta esittämästä puheenvuorosta. Vihje tai pyyntö voi tulla esimerkiksi yhteydenottolomakkeen avulla tai sosiaalisen median kautta. Väitteiden etsimiseen on kehitetty myös tekoälypohjaista seulontaa tarkistajien tueksi.

Kaikkia väitteitä ei voi tietenkään tarkistaa, joten faktantarkistaja joutuu **rajaamaan** tarkastuksensa mahdollisimman läpinäkyvästi tärkeisiin, kriittisiin ja esitetyssä kontekstissa relevantteihin lausuntoihin – esimerkiksi paljon uutisoituihin, suurta näkyvyyttä nauttiviin tai muuten merkittäviin ja huomionarvoisiin puheenvuoroihin.

Tarkastettavasta puheenvuorosta faktantarkistaja joutuu sanoittamaan esiin **väitteen**, eli mitä puheenvuorossa, tekstissä tai tallenteessa oikeastaan

ilmaistaan – eli tiivistämään joskus koukeroisenkin puheenvuoron sisällöt sellaiseksi, että ne voivat olla joko **totta** tai **epätotta**. Tämä tarkoittaa, että faktantarkistuksen ulkopuolelle jäävät muun muassa kysymykset, toiveet, arvaukset, kehoitukset, henkilökohtaiset tulkinnat, tulevaisuutta koskevat spekulatiot ja niin edelleen. Faktantarkistus edellyttää toisin sanoen tarkastajalta huolellista tulkintaa ja arviointia, ja kykyä tunnistaa mikä väite on ylipäättään **tarkistettava faktaväite** ja mikä puolestaan henkilökohtaista kantaa ilmaiseva **tulkintaväite**.

Esimerkiksi jos poliitikko väittää, että ”EU aiheuttaa Suomelle valtavia menoja”, on kyse tulkinnasta; on suhteellista minkälaiset menot ovat kenestäkin ”valtavia” – etenkin jos puheenvuorossa jätetään saamapuoli eli mitä EU antaa tarkastelematta. Sen sijaan jos poliitikko väittää, että ”Suomi menettää 910,5 miljoonaa euroa EU:lle vuosittain”, kyseessä on väite, jonka todenperäisyys voidaan tarkastaa. Tämä esimerkki kuvaa hyvin sitä, miten suurin osa esimerkiksi poliitikkojen esittämistä väitteistä on puhtaasti tulkinnanvaraisia, ja siksi ne eivät ole selkeästi totta tai epätotta sellaisenaan.

Faktantarkistaminen on mahdollista vain, jos väitteen arvioimiseksi löytyy **julkisia ja riittävän luotettavia lähteitä**. Kun tutkittava väite on tarkasti määritelty, faktantarkistuksen toinen vaihe on tutkia, minkälaisista lähteistä voidaan ammentaa väitettä koskevaa informaatiota. Hyviä lähteitä faktantarkistajalle ovat mm. avoimet viranomais-

ja oikeuslähteet, virallisten ja puolueettomien tahojen tuottama tilastotieto sekä tieteellinen tutkimus ja tutkimuslaitosten alaisuudessa työskentelevät asiantuntijat.

Oman, hankalan ryhmänsä muodostavat nykyisin journalistien suosimat **kokemusasiantuntijat**, joihin esimerkiksi nuoret saattavat luottaa ns. virallisia asiantuntijoita enemmän. Kokemusasiantuntijan käyttö faktantarkistuksessa on hankalaa, koska joskus henkilökohtainen kokemus voi paljastaa faktoja. Useimmiten kokemusasiantuntijat tuovat kuitenkin mukaan ennen kaikkea **tulkinnallista viitekehystä** ja **narratiivia**, jolloin heidän roolinsa ei ole niinkään tarjota faktoja kuin **kehystä** niitä – usein journalistisiin tarkoituksiin sopivilla tavoilla.

Koska ristiriitaista informaatiota on niin paljon saatavilla, faktantarkistaja voi käyttää avukseen **informaattikkoa** eli tiedonhankinnan ammattilaista lähteiden arvioinnissa ja etsimisessä. Koulutettu informaattikko auttaa faktantarkistajaa seulomaan nopeasti esiin relevantit linkit, tilastot, säädökset ja artikkelit. Lähteiden selvittelyssä faktantarkistajan tulee olla **lähdekriittinen**, ja usein on hyödyllistä olla apuna jonkinlainen tarkistuslista, jonka avulla varmistetaan lähteiden relevanssi ja merkittävyys.

Faktantarkistamisen kolmannessa vaiheessa ollaan yhteydessä **asiantuntijoihin**, jotka auttavat asettamaan väitteen oikeaan asiayhteyteen. Pelkät

kirjalliset lähteet eivät riitä asianmukaiseen faktantarkistukseen, ja tätä varten väite ja lähdemateriaali on hyvä käydä **ainakin kahden toisistaan riippumattoman** asiantuntijan avulla läpi. Nojaamalla asiantuntijoiden apuun lähteitä ja väitteitä tulkitessa vältetään yli-itsevarmuuden aiheuttamat vääristymät lopputuloksessa.

Täysin neutraalia asiantuntijaa ei ole olemassa. Mutta vaikka asiantuntijan taustalla vaikuttaisikin jokin agenda tai aate, se ei tee asiantuntijasta täysin arvotonta tai asiantuntijan väitteistä automaattisesti virheellisiä. Tästä syystä on tärkeää hyödyntää enemmän kuin yhtä asiantuntijaa, ja mieluusti eri taustaorganisaatioista. Mikäli eri tahoja edustavat asiantuntijat ovat yksimielisiä, on fakta harvinaisen selkeästi tarkistettu, ja asiasta vallitsee ainakin jonkinlainen konsensus, johon vedota. Absoluuttista totuutta prosessilla ei tietenkään voida saavuttaa, mutta luotettavaa ja eri tietolähteiden varmistamaa tietoa kyllä.

Neljännessä vaiheessa faktantarkistaja yleensä **kirjoittaa faktantarkistusjutun**, esimerkiksi blogipostauksen tai lehtiartikkelin, jossa raportoidaan selkeästi tarkistettu väite, väitteen arvioimiseen käytetyt lähteet sekä asiantuntijoiden näkemys väitteestä, sen taustasta ja sopivasta asiayhteydestä. Ennen julkaisua juttu tarkistetaan vielä asiantuntijoilla, jotka varmistavat, että kaikki todella meni niinkuin pitikin.

Faktantarkistuksella rajoitetaan väärää tietoa ja manipulaatiota

Faktantarkistuksella pyritään huolehti-
maan siitä, ettei esimerkiksi päätöksen-
tekoa tehdä perättömien väitteiden
varassa, ja että kansalaisten oikeus
luotettavaan ja paikkansa pitävään
tietoon toteutuu. Faktantarkistuksella
kamppaillaan myös epäeettistä infor-
maatiovaikuttamista – esim. propa-
gandaa ja yllyttävää ”valeuutisointia” –
vastaan.

Faktabaarin faktantarkistus tuottaa
lopputuloksenaan kolmenlaisia johto-
päätöksiä tarkistettujen väitteiden
suhteen: väitteet voivat olla joko **tosia**,
vääriä tai **50/50**. Faktabaari käyttää
tämän havainnollistamiseksi viestin-
nässään ns. liikennevaloasteikkoa.

Tosi väite pitää paikkansa siinä
yhteydessä, jossa se on esitetty, ja sen
tueksi on löydetty lähteitä. Mutta koska
faktantarkistus on koskenut väitettä
vain hyvin rajatussa yhteydessä, se voi
yhä olla virheellinen jossain toisessa
yhteydessä.

Väärä väite on selvästi virheellinen, eli
lähdeaineisto ja asiantuntijoiden lau-
sunnot ovat sen kanssa ristiriidassa.
Väite voi olla joko tietoista valehtelua
tai yksinkertaisesti huolimattomuutta;
faktantarkistuksessa ei välttämättä
voida ottaa kantaa siihen kummasta on
kysymys.

50/50-väite on väite, joka sisältää
todenmukaisuuksia, mutta jota ei voida
pitää täysin paikkaansa pitävänä. Näin

käy helposti liikaa yksinkertaistettujen
näkemysten kohdalla. Jos esimerkiksi
asiantuntijoiden mukaan väitettä ei ole
mahdollista todistaa puolesta tai
vastaan, väite on moniosainen tai
monitulkintainen, tai jos siitä saatava
lähdeaineisto on ristiriitaista, päädytään
yleensä 50/50-johtopäätökseen. Kyse
ei siis ole ”puoliksi todesta”, vaan
yksinkertaisesti siitä, ettei loppuun asti
tarkistaminen ole mahdollista ja väite
jää epävarmaksi.

Lisäksi jotkut väitteet eivät ole tarkis-
tettavissa, tai niiden tarkistaminen ei
yksinkertaisesti ole mielekäästä julkisen
keskustelun näkökulmasta. Fakta-
baarissa yleisin ratkaisu on ollut
kirjoittaa näistä väitteistä taustoittava
faktapohjainen blogikirjoitus, jossa
pyritään kuitenkin olemaan antamatta
liikaa näkyvyyttä virheelliselle tai jopa
vääristellylle tiedolle (ks. alla).

Faktantarkistuksessa esiin tulevaa
harhaanjohtavaa informaatiota voi-
daan jaotella kolmeen eri luokkaan:

- a. **virheellinen** informaatio eli erhe
(*misinformaatio*),
- b. **väärennetty** informaatio eli
vedätys (*disinformaatio*), sekä
- c. **vahingollinen** informaatio, eli
juoru (*malinformaatio*).

Näistä harmittomin on **virheellinen** eli
misinformaatio, jota saatetaan levittää
puhtaasti erehdyksessä tai huolimat-
tomuudesta ilman tahallisuutta tai
yritystä aiheuttaa vahinkoa. Tällaiset
väitteet perustuvat yleensä väärin-
käsitelmiin, ja niitä esittävät tahot pyrki-

Kuva 1: Faktabaarin ”liikennemerkkejä”

vätkin yleensä korjaamaan väitteensä, kun niiden virheellisyys osoitetaan.

Väärennetty eli *disinformaatio* on puolestaan määrätietoista valehtelua tai ns. ”vedätystä”, jonka tarkoitus on useimmiten vahingoittaa, haitata tai johtaa esimerkiksi julkista keskustelua harhaan, tai aiheuttaa tahallista eripuraa ihmisten välille. Sitä tuotetaan täysin tietoisena sen paikkansapitämättömyydestä. Esimerkiksi ”valeuutisten” tehtailu ja levittäminen on hyvin pitkälle juuri tällaista tahallista sekoittamista ja/tai hämmentämistä. Myös **perättömät ”fake news” -heitot** kuuluvat samaan informaatiohäiriköintiin kuin valheellisten ”uutisten” tehtailu. Kummankin tarkoitus on lähinnä lietsoa epävarmuutta ja aiheetonta epäluuloa luotettavaa uutisointia tai virallisia tiedonlähteitä (esim. viranomaistiedotteita tai tutkimustietoa) kohtaan.

Vahingollinen eli *malinformaatio* on näistä faktantarkistuksen kannalta hankalin, sillä se saattaa hyvinkin pitää paikkansa. Kyseessä on usein totuudenmukainen informaatio, jota jaetaan luvattomasti, pahantahtoisesti tai tavoitellen tietoista haittaa ja vahinkoa. Vahinko saadaan aikaan esimerkiksi esitetyn asiayhteyttä tai tulkinta-kehyksiä manipuloimalla ja väärentämällä. Tarkoitus on siis saada tosiasiat näyttämään mahdollisimman pahoilta esimerkiksi vertailukohtia tai arviointikriteerejä vääristelemällä.

Helppo tapa käsitellä väärennettyä ja vahingollista informaatiota oppilaiden kanssa on esimerkiksi juurujen ja kiusaamisen kautta. Aiheeseen liittyy jossain määrin myös **vihapuhe**.

Virheellistä ja väärennettyä informaatiota vastaan on vaikea suojautua lainsäädännöllisesti, kun taas vahingollinen informaatio ja erityisesti niin sanottu vihapuhe katsotaan EU:n alueella laajalti rikokseksi. Tämä mahdollistaa joskus luoviakin tapoja auttaa vahingollisen informaation uhreja. Esimerkiksi tällaisesta ratkaisusta on suomalainen www.someturva.fi -palvelu, joka tarjoaa ilmaista oikeusapua häirintää, kiusaamista ja uhkailua netissä kokeneille.

Edellä esitetty jaottelu ei ole kattava, mutta on analyttisempi ja parempi kuin usein vahingolliseksi todettu ”valeuutinen”. Termin ”valeuutinen” liiallinen käyttö kylvää usein aiheetonta epäluuloa myös vastuullista, faktoihin perus-

tuva journalismia kohtaan (ks. esim. www.vastuullinenjournalismi.fi).

Konkreettisia tosielämässä tapahtuneita esimerkkikertomuksia väärän tiedon leviämisestä löydät materiaalin

lopusta **Liitteet**-osiosta. Olemme kirjoittaneet esimerkin jokaisesta tässä esitellystä väärän tiedon tyypistä tavalla, joka soveltuu hyvin opetus- käyttöön.

Kuva 2: EAVI:n tuottama infograafi erilaisista harhaajohtavien uutisten tyypeistä. Kuva löytyy osoitteesta: <https://eavi.eu/beyond-fake-news-10-types-misleading-info/>

Faktantarkistuksen ja kriittisen ajattelun pedagogiikka

Kuten edellä on kuvailtu, kriittisen ajattelun opettaminen suoraan on usein pedagogisesti hankalaa – opittu siirtyy vaivalloisesti oppilailla käytäntöön. Yleinen este ns. *opitun siirtovai-
kutuksen* syntymiselle on omakoh-
taisuuden puute sekä se, että kriittinen
ajattelu ei jäsenny oppilaille selkeänä ja
yksiselitteisenä menetelmänä. Jotta
kriittinen ajattelu siirtyisi tehokkaasti
aihepiiristä ja tilanteesta toiseen,
oppilaan tulisi hahmottaa se esim.
peukalosäännöstönä, jota voidaan
soveltaa tilanteesta ja aiheyhteydestä
toiseen.

Faktantarkistuksen opetuskäyttö kou-
lussa vastaa poikkeuksellisen hyvin
tähän haasteeseen. Faktantarkis-
tusprosessissa kriittinen ajattelu on
yksinkertaistettu helposti omaksutta-
vaksi säännöksi, jota voidaan soveltaa
samalla tavalla asiayhteydestä riippu-
matta.

Lisäksi se on myös hauskaa ja
motivoivaa toimintaa lapsille ja nuorille.
HRSK:n kokemusten perusteella
erityisen palkitsevia oppilaille ovat ns.
”ähäkutti”-hetket, jolloin tarkistuksessa
löytyy selvästi virheellisiä väitteitä –
faktantarkistuksesta tulee nopeasti
hauska leikki, jossa pyritään narautta-
maan julkisuudessa puhuva vääris-
telystä, väärinkäsityksistä tai yksin-
kertaistuksista. Vahingonilo ei kuiten-
kaan ole keskeinen tavoite. Faktan-
tarkistuksella oppilaita pyritään ennen
kaikkea kannustamaan olemaan huo-

hellisiä, tarkistamaan väitteitä, ja itse
levittämään tarkistettua tietoa. Tarkoitus
on rohkaista ja kasvattaa **vastuullista
osallistumista** digitaalisilla kanavilla.

Faktantarkistusprosessin käytöstä ope-
tuksessa on kaiken kaikkiaan paljon
pedagogisia hyötyjä. Pitkäjänteisyy-
tensä vuoksi se esimerkiksi opettaa
oppilaille **systemaattisuutta, huolel-
lisuutta** ja **keskittymistä** aivan kuten
muutkin projektiluontoiset koulutyöt.
Osallistuva ja aktiivinen kytkös ajan-
kohtaisiin, usein yhteiskunnallisiin
ilmiöihin ja todellisiin (esim. mediassa
esitettyihin) väitteisiin tekee opetuk-
sesta erityisen relevanttia ja motivoivaa
mediakasvatusta.

Itse prosessi tukee oppimista monella
tasolla. Esimerkiksi joutuessaan tunnis-
tamaan, selventämään ja punnitse-
maan tarkistukseen otettavia väitteitä
sekä kytkemään näitä väitteitä lähde-
viitteisiin ja perusteluihin, oppilaat
kehittävät huomattavasti omaa **verbaa-
listaa ja argumentatiivista ajatteluaan**.
Koska prosessissa erotellaan fakta-
väitteet ja muut, faktoihin palautu-
mattomat väitteet toisistaan sekä
käsitellään väitteiden totuutta muuten-
kin kuin mustavalkoisesti akselilla tosi/
epätosi, faktantarkistus opettaa oppi-
laille tehokkaasti täsmällistä, analyyt-
tistä ja ei-mustavalkoista ajattelua hyvin
käytännönläheisellä tavalla.

Faktantarkistusprosessissa oppilaat
joutuvat itsenäisesti (tai avustetusti)
etsimään lähteitä, joiden perusteella
väitteet voidaan tarkistaa. Tällainen
aktiviteetti tukee valmiuksia **tiedon-**

hakuun ja -käsittelyn, sekä tukee lähdekriittisyyden ja arvostelukyvyn kehittymistä.

Kriittisen ajattelun oppimisen kannalta eräs tärkeä ja silti usein alan kirjallisuudessa vähälle huomiolle jäävä puoli ovat siihen liittyvät **tunnetaidot** ja niihin tähtäävä kasvatus. Hyvän ajattelun oppimiselle tärkeä tunnetaito liittyy siihen, miten epävarmuus ja monimutkaisuus aiheuttavat meissä ahdistusta. Tämän ahdistuksen huonot käsittelytavat johtavat siihen, että sitä yritetään ratkaista esimerkiksi loikkaamalla hätäisiin johtopäätöksiin, välttelemällä ajattelua ylipäättään tai yksinkertaisilla mustavalkoistuksilla.

Faktantarkistusprosessin käyttö opetusmenetelmänä auttaa oppilaita parhaimmillaan **normalisoimaan epävarmuutta ja maailman monimutkaisuutta**, ja tekee siitä psykologisesti vähemmän uhkaavaa ja emotionaalisesti helpommin hallittavissa olevaa. Faktantarkistusprosessi opettaa oppilaille niin koulussa kuin koulun ulkopuolisessa elämässä tärkeää **analyytistä malttia** epävarmuuden ja monimutkaisuuden käsittelyyn. Faktantarkistusprosessiin osallistuminen auttaa oppilaita kehittämään kykyä hillitä niin sanottua **reaktiivista tunneajattelua** eli sisäsyntyistä taipumustamme esimerkiksi ”Tämä on totta koska minusta tuntuu siltä” -tyyppiseen mielipiteenmuodostukseen.

E erityisen elävästi faktantarkistusprosessi havainnollistaa oppilaille, kuinka me usein toimimme ja muodostamme

mielipiteitämme varsin epävarmojen tietojen varassa. Tällainen havainnollistava ja käytännönläheinen opetus auttaa oppilaita hahmottamaan tiedollista epävarmuuttakäytännössä, ja siten käsittelemään turvallisesti erilaisia epävarmuuden ja epätietoisuuden tunteita. Parhaimmillaan tällainen työskentely **ehkäisee jopa radikalisoitumista** viedessään pohjaa laajalti tarjolla olevilta mustaval-koistuksilta ja yksinkertaistuksilta ja tarjotessaan työkaluja niiden purka-miseen.

Kriittiseen, huolelliseen ajatteluun opettaessa tärkeintä on tukea oppilaan **identiteettiä kriittisenä, kompetenttina ajattelijana**, ja tarjota riittävästi välineitä tämän identiteetin toteuttamiseen eri asiayhteyksissä. Parhaiten tämä tapahtuu kokemuksellisen oppimisen kautta, eli tarjoamalla oppilaalle **kokemuksia onnistumisista** kriittisessä, tarkassa ja huolellisessa ajattelussa. Erityisen hyvää pedagogiikkaa on, mikäli näihin onnistumisiin kytkeytyy **kokemus haastavuudesta**, eli siitä miten kriittinen ajattelu vaatii aina erityistä yritystä ja määrätietoista päätöstä pyrkiä ajattelemaan kriittisesti – että oma kriittisyys ei ikinä ole itsestäänselvyys ja onnistu automaattisesti.

Ennen kaikkea on hyvä tarjota oppilaille riittävästi **esimerkkejä, vertailukohtia ja selkeitä kontrasteja**, joiden perusteella oppilaat oppivat vähitellen erottelemaan mikä on hyvää ja mikä huonoa ajattelua, argumentaatiota ja mielipiteenmuodostusta, sekä rohkaista heitä kaikin keinoin muuttamaan ja

korjaamaan omia mielipiteitään. Kyky reflektoida, etsiä ja korjata erilaisia virheitä omassa ajattelussa on yksi

keskeisimmistä **ajattelun taidoista** ja **oppimaan oppimisen** edellytyksistä.

II Tuntiaktiviteetteja faktantarkistuksesta

3. Faktantarkistusprosessi koulussa

Täysimittainen journalistinen faktantarkistus on koulussa suoritettavaksi tietenkin liian raskas ja usein asiantuntijatietoja vaativa prosessi, joten tätä materiaalia varten olemme pelkistäneet ja keventäneet sitä pedagogisesti tarkoituksenmukaiseksi.

Tässä luvussa esittelemme prosessin kouluun soveltuvassa muodossa. Tutkimme vaihe vaiheelta, kuinka mallia voidaan soveltaa ja syventää eri oppiaineiden oppitunneilla. Lisäksi pohdimme, minkälaisia opetusta tukevia ja syventäviä sisältöjä voi helposti ottaa mukaan. Lopuksi esitellään HRSK:n mallin mukainen monialainen oppimiskokonaisuus (MOK) faktantarkistuksen ja vaalien ympäriltä.

Mikäli faktantarkistus kiinnostaa, suosittelemme mitä lämpimimmin pyytämään **Faktabaarin** kouluttajia vierailemaan koulussanne ja vetämään oppilasryhmille faktantarkistuskoulutuksia. Koulutukset on koettu oppilasryhmissä kiinnostaviksi ja jopa jännittäviksi, ja koulutuskokonaisuus on suunniteltu

tukemaan monin tavoin OPSin tavoitteita ja sisältöjä.

Faktantarkistuksen rautalankamalli

Yksinkertaisimmillaan luokassa tehty faktantarkistusprosessi tapahtuu näin:

1. Valitse väite joka tarkistetaan
2. Tutki väitettä eri lähteitä hyväksi käyttäen
3. Kirjoita faktantarkistus perustuen lähteiden paljastamiin seikkoihin
4. Esittele faktantarkistus luokalle loppupäätelmää varten
5. Julkaise ja jaa tulos, esimerkiksi blogitekstinä tai esitelmäpaperina

Tällainen rautalankamallinen faktantarkistus soveltuu hyvin jo sellaisenaankin aktiviteetiksi esimerkiksi yhteiskuntaopin tai äidinkielen tunnille. Mutta huomattavasti enemmän faktantarkistuksesta saadaan irti, kun vaiheisiin syvennyttään ja niiden kautta tutkitaan erilaisia aiheita. Seuraavassa on muutamia esimerkkejä rautalankamallin laajennuksista.

1) Valitse väite

Väite voi olla esimerkiksi opettajan valmiiksi valitsema, tai sitten oppilaat saavat itse valita väitteen. Yksin-

kertainen ja helppo väite on nopea tarkistaa, ja monimutkaisella tai tulkin-
taa vaativalla väitteellä voidaan nostaa
haastetasoa.

Väitteiden huolellisempi käsittely mah-
dollistaa esimerkiksi sen, että oppilaat
tutustutetaan vähitellen **argumen-
taatioon** ja **retoriikkaan**. Kun yhdessä
puretaan, analysoidaan ja tulkitaan
sanottua, tulee nopeasti esille miten
monimielistä ja monitulkintaista kieli on.
Pienet muutokset tavassa esittää väite
voivat merkitä eroa tarkistettavan
faktaväitteen ja epämääräisen tulkinta-
väitteen välillä, ja oppilaat voidaan
tutustuttaa muun muassa siihen, miten
kehystäminen toimii viestinnässä.

Erityisen hyödyllistä on auttaa oppilaita
purkamaan esitettyjä väitteitä pienem-
miksi osaväitteiksi. Tarkistettavat väit-
teet voivat olla moniosaisia tai moni-
mielisiä, ja oppilaat tarvitsevat tukea
siinä, miten sanottua tai esitettyä
puretaan pienempiin osaväitteisiin.

Kiinnostavia tuntiaktiviteetteja saadaan
myös valitsemalla väitteet eri lähteistä,
esimerkiksi:

- Sanomalehdessä olevat poliitik-
kojen haastattelut
- YouTube-tähden video
- Some, uutissivustot ja blogit
- Huhupuheet ja somessa kiertä-
vät ketjuviestit
- Koulu- tai tietokirjoissa esitetyt
väitteet

Hauskaa ja opettavaista aktiviteettia
väitteiden piiristä on myös pelata

valeuutispeliä Get Bad News ([https://
www.getbadnews.com/#intro](https://www.getbadnews.com/#intro)). GBN on
peli, jossa simuloidaan valeuutispoha-
taksi ryhtymistä, ja hitaasti kasvatetaan
somesuraajien joukkoa provosoivilla
ja valheellisilla Twitter-päivityksillä,
valetilejä rakentelemalla ja uutissivus-
toja perustamalla.

2) Tutki väitettä

Väitettä tutkiessaan oppilaat esimer-
kiksi opettajan avustamana purkavat ja
tulkitsevat väitettä tutkittavaan muotoon
ja pyrkivät etsimään sopivia lähteitä,
joilla väite voidaan todistaa joko todeksi
tai vääräksi. Yksittäisellä oppitunnilla
oppilaat voivat käyttää esimerkiksi
Wikipediää tai Googlea, mutta lähde-
valikoimaa on paras laajentaa näiden
toisinaan ongelmallisten tiedonläh-
teiden tuolle puolen.

Hyvä aktiviteetti, joka tukee kriittisen
ajattelun kehittymistä on esimerkiksi
piirtää yhdessä oppilaiden kanssa
kuva tai visualisointi siitä, kuinka
kaukana oppilaat itse ovat jonkun
väitteen suhteen tiedon alkuperästä tai
suorasta havainnosta. On hyvä havain-
nollistaa, miten tieto on parhaim-
millaankin ”rikkinäistä puhelinta”, ja
miten erilaiset intressit sotkevat ja
vääristävät tiedonkulkua. Esimerkiksi
voi yksinkertaisesti laskea, kuinka
monta askelta mahtuu netistä uutista
lukevan ja tiedon alkuperäislähteen
väliin, ja kuinka monen käden kautta
tieto on välittynyt.

Ylipäänsä oppilaiden kanssa on hyvä
keskustella huolella, mikä on hyvä tai

riittävän luotettava tiedonlähde. Aito objektiivisuus ja puolueettomuus tällaisessa tutkivassa ja selvittävässä työskentelyssä on vaikeaa – kuten kaikessa mielipiteenmuodostuksessa. Erityisesti oppilaiden kanssa on hyvä käydä läpi niin sanottua psykologista **tiedon tukivinoumaa** eli sitä, miten oma halumme uskoa tai olla uskomatta vääristää tulkintaamme ja saa meidät valikoimaan valmiille näkemyksillemme sopivia todisteita.

Samaan aihepiiriin liittyy myös toinen psykologinen ilmiö eli **vinoumien sokea piste**: emme itse kykene juurikaan havaintsemaan omaa vinoumaamme, vaan vinoutunutkin johtopäätös tuntuu meistä objektiiviselta ja todelliselta. Siksi faktoja tarkistaessa täytyy olla erityisen huolellinen, että etsii toisistaan mahdollisimman riippumattomia lähteitä ja varmistaa tulkintansa niistä riittävän puolueettomalta taholta.

Hyvä oppitunti lähteiden parissa on jolle se, että ylipäänsä opettelee tiedonhakua, hakukriteerien rajaamista tai laajentamista, kirjaston tai sopivien hakutietokantojen käyttöä – eli salapoliisityön ja tutkivan journalismin alkeita opetellessa. On myös syytä huomauttaa, että eri aineenopettajat ovat oman alansa koulutettuja tiedollisia auktoriteetteja, ja tämän esiin tuominen oppilaille voi olla joskus silmiäavaavaa.

Myös esimerkiksi Wikipedian arviointi luotettavana lähteenä on hyvä tuntiaktiviteetti itsessään. Wikipediaan voi kuka tahansa lisätä tietoja, eivätkä

läheskään kaikki Wikipediaa kirjoittavat tahot ole kyseisen aiheen asiantuntijoita. Seurauksena on, että Wikipedia-artikkelien laatu vaihtelee suuresti. Jopa oppilaat itse voivat editoida Wikipediaan haluamiaan lisäyksiä.

Oppilaiden kanssa voidaan esimerkiksi käydä yhdessä läpi erilaisia artikkeleita ja tarkastella, ovatko artikkelin lähteet kunnossa, mitä artikkelin editointihistoria paljastaa esimerkiksi vaikuttamisyhteyksistä, onko aiheesta keskustelua tai kiistelyä, tai onko artikkelissa jonkinlainen vinouma tai mielipide.

3) Tee faktantarkistus

Kun väitteen arvioimiseksi on löydetty sopivia lähteitä, on aika tehdä itse faktantarkistus. Oppilaat voidaan esimerkiksi laittaa keräämään lähteistä väitettä puoltavia ja vastustavia seikkoja, lausuntoja ja todisteita taulukkomuotoon niin, että kaikki väittämät puolesta tai vastaan ovat tarkasti jäljitettävissä lähteeseen.

Kyseessä on melko suoraviivainen puolesta-vastaan -asetelma todisteiden suhteen. Harjoituksena tällainen yksinkertainen todisteiden listaaminen ja arviointi opettaa verrattomalla tavalla **objektiivista ja argumentoivaa ajattelua**, ja omien ajattelun vinoumien kiertämistä. Kun omin silmin näkee, miten todistusaineisto lopulta kallistuu jompaan kumpaan, tai kaikki todisteet listattunakin jää epäselväksi miten asia on, oppii hyvin miten faktat ovat mielipiteestä tai omasta intuitiosta riippumattomia.

Mitä lähde A sanoo väitteestä:	Väitteen puolesta	Väitettä vastaan	Sekä-että
Mitä lähde B sanoo väitteestä:	Väitteen puolesta	Väitettä vastaan	Sekä-että

Kuva 3: Esimerkki taulukosta, jollaisen avulla voidaan havainnoida lähteiden ja todistusaineistojen kallistumista jompaan kumpaan suuntaan.

4) Esitle faktantarkistus luokalle loppupäätelmiä varten

Faktantarkistuksen tulosten esittelyssä oppilaat kiteyttävät löydöksensä esitettävään muotoon, ja perustelevat tutkiminsa lähteisiin vedoten pitikö tarkistettu väite paikkaansa vai ei. Oppilaat esimerkiksi esittelevät oman faktantarkistusprosessinsa: väitteen, kuinka se tutkittiin, mitkä keskeiset lähteet löydettiin, kuinka ne väitteitä käsittelivät, ja minkälaiseen johtopäätökseen päädyttiin.

Esittelyjen yhteydessä on hyvä keskustella siitä, onko johtopäätöksissä kuitenkin tulkinnanvaraa, ja kuinka suurella varmuudella väite on totta, väärin tai 50/50. Samassa yhteydessä voi tarkastella arvioitua väitettä myös laajemmassa kontekstissa – esimerkiksi suhteessa *dis-* ja *malinformaatioon* ja muihin epäeettisen informaatiovaikuttamisen keinoihin. Voi-

daanko tarkistetulle väitteelle esimerkiksi löytää kyseenalaisia motiiveja?

5) Julkaise ja jaa tulos

Hyvää toimintaa oppitunneille on kirjoittaa ja julkaista tarkistettuja faktoja blogiteksteinä, tai tehdä tarkistuksista julistemuotoisia. Tällainen julkaiseminen mahdollistaa mm. journalististen tekstien harjoittamisen esimerkiksi äidinkielen opetuksessa, visuaalisina julisteina, tai vaikkapa halutessa video-reportaaseina.

Näin suoritettun faktantarkistusprosessin jälkeen on hyvä purkaa oppilaiden kanssa, mitä he ovat oppineet ja reflektoida sitä, miten tällainen prosessi liittyy myös arkiseen mielipiteenmuodostukseen. Hyviä keskustelunaiheita ovat esimerkiksi kaikki ne tavat, joilla tällaista faktantarkistusta voi harrastaa kevyessä muodossa muuallakin kuin koulussa.

4. Oppituntiaihioita faktoista, vedätyksistä ja mediakriittisestä ajattelusta

Äidinkieli ja mediakasvatus

Vinoumat uutisoinnissa

Eräs hyvä tuntiaktiviteetti äidinkielen tunnille on määrätietoinen **uutisoinnin vinoumilla** leikkiminen ja niiden tutkiminen. 'Vinoumalla' tarkoitetaan tapaa, jolla uutisjuttu tai esimerkiksi nettiartikkeli poikkeaa *neutraalin ja objektiivisen uutisoinnin* periaatteista, ja pyrkii vaikuttamaan lukijan mielipiteisiin ja tunteisiin jollain tapaa manipuloimalla.

Vinouman tunnistaminen voi olla hyvin vaikeaa ja on usein tulkinnanvaraista. Tyypillisiä tapoja, joilla vinouma on läsnä esimerkiksi uutisoinnissa ovat pienet tunnesävyyn ja sanojen konnotaatioihin liittyvät sanavalinnat – eli ne pienet tavat, joilla juttu jättää joko positiivisen tai negatiivisen mielikuvan. Esimerkiksi ihmisryhmistä, poliittisista puolueista tai määrätystä aihepiireistä

voidaan uutisoida vinoutuneesti, joko korostuneen myönteiseen tai kielteiseen sävyyn.

Vinoumaksi lasketaan myös se, jos kyseinen media tarjoaa enemmän näkyvyyttä joillekin tahoille tai näkökulmille kuin toisille, esimerkiksi uutisoimalla positiivisesti tai negatiivisesti näistä tahoista tai näkökulmista useammin kuin muista vastaavista. Vinouman välttäminen journalismissa on vaikeaa, ja kirjoittajan asenteet ja maailmankatsomus välttämättä heijastuvat jollain tapaa kirjoitettuihin teksteihin. Hyvään journalismiin kuitenkin kuuluu, että tällaista vinoumaa pyritään parhaan mukaan välttämään. Hyvä tapa opettaa vinouman tunnistamista on ”sisältä käsin” eli itse sellaisen tuottaminen.

Oppitunnin tai sellaisten sarjan vinoumista voi rakentaa esimerkiksi näin:

1. Ensin vertaillaan keskenään neutraalia ja vinoutunutta uutista samasta aiheesta, ja havainnoidaan, minkälaiset pienet seikat (sanavalinnat) aiheuttavat vinouman.
2. Seuraavaksi tarjotaan oppilaille (esimerkiksi ryhmissä) neutraalisti kirjoitetut artikkelit. Oppilaille annetaan tehtäväksi tuottaa artikkeliin vinoumaa pienillä sanavalinnoilla, kehyksillä, vertailukohdilla ja näkökulmapainotuksilla. Oppimisen kannalta olisi parasta, että oppilaat joutuvat tuottamaan sekä myönteisen että kielteisen vinouman samaan artikkeliin, mikäli aikataulutus suinkaan sallii.
3. Lopuksi vinoumia esitellään ja puretaan koko luokan kanssa, ja pohditaan, kuinka samanlaiset vinoumat ovat läsnä esim. Wikipediassa, nettisivuilla, YouTube-kanavilla ja ystävien kesken viestitellessä.

Tuntia varten tarvitset:

- 1 kpl neutraalisti ja 1 kpl vinoutuneesti samasta aiheesta kirjoitettuja artikkeleita
- lyhyitä neutraalisti kirjoitettuja uutisartikkeleita ryhmän tarpeisiin

Mitä opettaa:

- kriittistä ajattelua ja medialukutaitoa
- tarkkailemaan vinoumaa viestinnässä
- tekstinkäsittelyä ja retoriikkaa

Vedätykset, ”valeuutiset” ja informaatiovaikuttaminen

Viime vuosina runsaasti huomiota ovat herättäneet ns. **valemediat** ja **”feikki-uutiset”** samoin kuin asiallisten uutisten nimittely tällaisiksi. Näistä saadaan hyviä ja kiinnostavia oppitunti-aktiviteetteja, kun tarkastellaan, miten ja miksi todelliset *dis-* ja *malinfor-maatiota* tehtailevat ”valemediat” toimivat, ja kuinka ne toimivat yhdessä sosiaalisen median kanssa. Samalla havaitaan, kuinka ne vetoavat inhimilliseen haluun jakaa tunteita herättävää sisältöä.

Feikkiuutiset ja valemediat ylipäättään toimivat yksinkertaisella logiikalla. Provosoiva ja tunteita herättävä otsikko

saa ihmiset klikkaamaan ja jakamaan uutisia, ja näin tuottaa mainostuloja niitä julkaisevien sivustojen ylläpitäjille. Valitettavasti ihmiset myös haluavat faktauutisointia herkemmin uskoa voimakkaita tunteita herättäviin juttuihin riippumatta siitä, pitävätkö ne paikkansa: tutkimusten mukaan valheellinen uutinen jaetaan somessa monta kertaa herkemmin kuin todellinen uutinen. Samalla näitä medioita käytetään myös **informaatiovaikuttamiseen** ja **propagandaan**, esimerkiksi lietsomaan ennakkoluuloja erilaisia ihmisryhmiä kohtaan.

Kiinnostavan oppitunnin näistä aiheista saa esimerkiksi näin:

1. Keskustellaan aluksi siitä, minkälaisia kokemuksia oppilailla on ”valeuutisista”, perättömistä jutuista tai sosiaalisen median kautta leviävästä valheellisesta informaatiosta. Hyviä kysymyksiä käsiteltäväksi ovat esimerkiksi kokemukset siitä, minkälaisiin huijauksiin, vedätyksiin ja perättömiin juttuihin he ovat itse törmänneet somessa.
2. Tutkitaan esimerkkien kautta tapoja, mistä vedätyksen, ”valeuutisen” tai vaikutusyrityksen voi tunnistaa:

- a. **Otsikko** ja kuva on voimakkaita tunteita herättävä tai provosoiva, otsikon aihe on ajankohtainen, ja otsikossa tarjoillaan esimerkiksi ”liian helppoa” mustavalkoistusta tai se sisältää retorisen kysymyksen. Tässä yhteydessä on hyvä keskustella oppilaiden kanssa, miten pelkkä otsikko ja sen tunnelataus riittää usein vaikuttamaan lukijaan, ja kuinka itse juttuja ei välttämättä edes lueta ennen niiden jakamista sosiaalisessa mediassa.
 - b. Jutun **sisältö** on nimettömästi tuotettu, juttu on kirjoitettu ”mutulla” tai ilman lähteisiin vetoavaa perustelua, ja jutussa käsitellään asiaa yksipuolisesti ja ilman vaihtoehtoisia näkökulmia. Tähän yhteyteen voi harkita myös esimerkiksi kevyttä **faktantarkistusta**.
 - c. Jutun **aiheyhteys**, **sävy** tai **julkaisukanava** antaa aihetta epäillä julkaisijan motiiveja – jutusta voi esimerkiksi paistaa läpi halu herättää tunteita ja lietsoa erilaisia asenteita.
3. Lopuksi on hyvä käydä oppilaiden kanssa läpi, mitä ”valeuutisten” jakamisesta seuraa, ja miksi ei ole yhdentekevää, minkälaisia juttuja laitetaan jakoon. Hyviä aiheeseen liittyviä sisältöjä tässä yhteydessä käsiteltäviksi ovat yllä kuvaillut **mis-, dis- ja malinformaatio (virheellinen, vääristelty ja vahingoittava)**.

Tuntia varten tarvitset:

- 1-3 vale- ja klikkiotsikkouutista

Mitä opettaa:

- mediakrititiikkiä ja analyyttistä lukutaitoa
- sosiaalisen median käyttöä ja varovaisuutta

PELKKÄÄ FEIKKIÄ?

Valeutiset ja 8 muuta tapaa johtaa harhaan

Valeutinen

- Valheellista sisältöä, jonka tarkoituksena on johtaa harhaan.
- Asiayhteydestä irrotettuja kuvia ja videoita voidaan käyttää "todisteina".
- Voi matkia luotettavina pidettyjen lähteiden ulkoasua.

Klikkiuutinen

- Huomiota herättävät, raflaavat otsikot.
- Herättää uteliaisuuden pimentämällä tietoa.
- Jutun sisältö ei aina vastaa otsikkoa.

Markkinointi

- Osa markkinoinnista naamioidaan näyttämään toimitetulta jutulta.
- Sisältöä ei tunnista mainonnaksi, jos sitä ei ole erikseen merkitty.
- Voi vaarantaa journalistisen riippumattomuuden.

Populismi

- Suosii joitakin ihmisryhmiä ja jättää toisia ulkopuolelle.
- Omia näkemystään vahvistavaa tiedon tulkintaa ja valikointia.
- Tunteisiin vetoavaa kielenkäyttöä.

Virhe

- Tietoa voidaan tulkita ja esittää virheellisesti.
- Tiedon lähde voi osoittautua epäluotettavaksi.
- Kaikki mediat tekevät virheitä. Vastuulliset toimijat korjaavat virheensä.

Satiiri tai jekku

- Yhteiskunnallisia huomioita tai huumoria.
- Tarkoitus voi jäädä epäselväksi.
- Voi johtaa harhaan, jos lukija ottaa jutun todesta.

Salaliittoteoriat

- Monimutkaiset ongelmat yksinkertaistetaan salaliiton aiheuttamiksi.
- Eri mieltä olevat asiantuntijat nähdään salaliiton jäseninä.
- Vastaväitteet voivat jopa vahvistaa uskomusta.

Näennäistiede

- Esim. ihmehoidot, rokotevastaisuus ja ilmastonmuutoksen kieltäminen.
- Ristiriidassa asiantuntijoiden ja tutkitun tiedon kanssa.
- Voi käyttää yksittäisiä tutkimustuloksia harhaanjohtavasti.

Propaganda

- Vallankäyttäjien, yritysten ja muiden organisaatioiden toteuttamaa.
- Pyrkii vaikuttamaan ihmisten arvoihin, tunteisiin ja ymmärrykseen.
- Luo ilmiöistä yksipuolisen kuvan.

Raha

Valta

Huomio

Aate

Ajanviete

KANSALLINEN AUDIOVISUAALINEN INSTITUUTTI
NATIONELLE AUDIOVISUELE INSTITUUT
NATIONAL AUDIOVISUAL INSTITUTE

eavi
MEDIA LITERACY
FOR CITIZENSHIP

Euroopan unionin osittain rahoittama
Verkkojen Eurooppa -väline

Mediataitokoulu.fi

Tämä julkaisu on suojattu digitaalisella oikeudella. Sen käyttö on sallittua vain henkilökohtaiseen käyttöön.

Kuva 3: KaVi:n tuottama juliste vääristävästä informaatiosta mediatitokoulu.fi -sivustoilla. Julistetta voi tilata painettuna sivuston kautta.

Historia ja yhteiskuntaoppi

Vaalilupaukset ja valtaoikeudet

Vaalit ovat aina hyvä ajankohtainen tapahtuma, jota voi hyödyntää opetuksessa. Erinomainen opetusväline on lukemattomat **vaalilupaukset**, joita erilaiset poliitikot tarjoavat.

Vaalilupausten avulla voidaan esimerkiksi tarkastella päättävien elimien, esim. EU-parlamentin tai Eduskunnan, **valtaoikeuksia**. Ovatko annetut lupaukset edes teoriassa mahdollista toteuttaa? Tutkimalla annettujen lupausten suhdetta siihen, mitä valittu edustaja tosiasiallisesti pystyy valittuna tekemään, voimme käsitellä yhteiskunnan instituutioiden toimintaa. Samalla voimme tutkia sitä, miksi joku poliitikkoehdokka on valmis esimerkiksi valeh-

telemaan äänestäjille – luottamus ja epäluottamus ovat lapsille ja nuorille usein tärkeitä ja askarruttavia aiheita. Muita hyviä teemoja tähän yhteyteen ovat populismi, ihmisten äänestyskäyttäytyminen sekä se, miten annettujen lupausten pitämistä on mahdollista selvittää jälkikäteen.

Tällaisen oppitunnin yhteydessä voi myös mainiosti pelata esimerkiksi KaVi:n tuottamaa **Populismibingo** (<http://populismibingo.fi>). Populismibingo tuo väitteiden ja retoriikan arvioimiseen hauskan pelillisyyden mukaan.

Oppitunnin voi järjestää vaikkapa näin:

1. Oppitunnin voi aloittaa keskustelemalla siitä, miten poliitikot pyrkiessään päätöksentekoihinsa tekevät lupauksia. Samalla pohditaan esimerkkejä tällaisista lupauksista.
2. Oppilaat voivat joko itsenäisesti **tutustus vaalilupauksiin** etukäteen ja etsimään sellaisia itse tai opettaja voi vaihtoehtoisesti valmistella joukon sellaisia esiteltäviksi.
3. Esitetyt lupaukset tulkitaan **väitteiksi** siitä, mitä poliitikko pystyy tekemään valituksi tultuaan – esimerkiksi lupaus pysäyttää pakolaisvirta tulkitaan väitteeksi siitä, että poliitikko todella pystyy tekemään sen, tai lupaus työpaikoista tulkitaan väitteeksi siitä, että poliitikko pystyy vaikuttamaan työpaikkojen määrään. Vastaan tulee myös **epämääräisempiä, retorisesti hämääviä ”lupauksia”**, esimerkiksi ”Parempaan tulevaisuuden puolesta”, ”Yhdessä eteenpäin” tai ”Nuorten kestävä Eurooppa”. Tällaisten, sinänsä sisällöttömien virkkeiden etsiminen vaalimainoksista ja -viestinnästä sekä niiden kriittisesti arvioiva läpikäyminen oppilaiden kanssa voi olla myös hauskaa.
4. Tällaiset väitteet ehdokkaan mahdollisuuksista voidaan tarkistaa suhteessa siihen, minkälaiset valtaoikeudet päättävällä elimellä todellisuudessa on, ja

mitä kaikkea lupausten lunastaminen todellisuudessa edellyttäisi. Näin voidaan arvioida lupausten realistisuutta. Kuinka paljon voi luvata valehtelematta?

5. Löydettyjä ilmauksia vasten on lopuksi hyvä pohtia, miten monimieliset tai epämääräiset lupaukset ovat poliitikoille usein turvallisempia kuin täsmälliset ja konkreettiset. Epämääräisen, retorisen lupauksen toteutumista ei voida jäljittää eikä tarkistaa, kun taas selvien, faktoista ja valtaoikeuksista riippuvien lupausten toteutumista voidaan. Voidaan myös tarkastella, kummat lupaukset vakuuttavat enemmän – sisällöttömät ja abstraktit, vai konkreettiset mutta mahdollisesti valheelliset.

Tuntia varten tarvitset:

- JOKO linkit oppilaille eri puolueiden vaaliohjelmiin tai ehdokaslistauksiin,
- TAI valmiit esimerkit lupauksista tasapainoisesti kaikista puolueista. Tässä opettajan on syytä pyrkiä puolueettomuuteen.

Mitä opettaa:

- poliittisen järjestelmän toimintaa ja valtaoikeuksia
- poliittisen retoriikan arviointia ja faktaperustaista kritiikkiä

Kuvataide:

Feikkireissu

Oppilaat altistuvat kuvalliselle viestinnälle jatkuvasti, ja nykyaikainen kuvankäsittelyteknologia mahdollistaa hyvinkin realistisen väärentämisen. Näkemäänsä ei voi enää luottaa, ja tämän opettaminen oppilaille on tärkeä osa kriittiseen ajatteluun ja sujuvaan monilukutaitoon kasvattamista.

Feikkireissu on KaVi:n ylläpitämän ja toimittaman **Mediataitokoulun** (www.mediataitokoulu.fi) tehtäväpankista löytyvä aktiviteetti, jossa oppilaat pienryhmissä tekevät projektityönä

toinen toistaan uskomattomampia lomamatkoja. Lomamatkojen suunnittelu vaatii oppilailta tiedonhakua, ja itse kuvien tai videoiden tuottaminen edellyttää kuvankäsittelyä ja graafista suunnittelua.

Feikkireissun toteuttaminen vaatii käyttöönsä useamman oppitunnin, mutta se on hyvä tapa opettaa sekä kuvankäsittelytaitoja että mediakriittistä ajattelua. Mitä vanhemmista oppilaista on kyse, sen vaativampia ja hurjempia feikkireissuja voi tehdä.

Oppituntien järjestäminen voi edetä esim. näin:

1. Oppilaat jaetaan ryhmiin, ja näille annetaan tehtäväksi ensin suunnitella lomareissu huolella paperille: milloin ja mihin lomareissu tehdään. Lomareissuun on hyvä lisätä tarinallisia yksityiskohtia, esim. sattumuksia ja tapahtumia, jotka lisäävät uskottavuutta.
2. Oppilaat laitetaan etsimään soveltuvia kuva-aineistoja lomakohteesta raakamateriaaliksi. Oppilaiden tehtävä on miettiä kuvien valaistusta ja varjoja, ja sopivaa rekvisiittaa tukemaan lomakuvien autenttisuutta.
3. Käyttäen esimerkiksi viherkangastekniikkaa oppilaat voivat ottaa itsestään valokuvia ja harjoitella kuvankäsittelyohjelmalla itsensä editoimista osaksi löytämäänsä taustakuvaa.
4. Hankkeen aikana ja lopuksi on hyvä keskustella siitä, miten kaikkea näkemäänsä ei kannata uskoa.

Tuntia varten tarvitset:

- valokuvausvälineistön
- viherkankaan
- tietokoneen / tabletin sekä soveltuvan kuvankäsittelyohjelmiston.

Mitä opettaa:

- omaehtoista tiedonhakua ja mediatuotannon suunnittelua
- medialukutaitoa
- kuvankäsittelyä

(Vaali)mainosjulisteet ja propaganda

Oppilaisiin kohdistuu runsaasti mainosviestintää. Yksi arvokas visuaalisten taiteiden opetuksen tavoite on opettaa arvioimaan myös tällaista viestintää.

Perinteinen tapa opettaa tätä on laittaa oppilaat suunnittelemaan fiktiivinen tuote, jolle he sitten tekevät mainoksen: esim. sloganin ja visuaalisen asun. Aiheesta saa paljon irti, kun oppilaiden kanssa käydään yhdessä läpi mihin tällaisen visuaalisen mainosviestinnän

vaikuttavuus perustuu ja kuinka mainontaa tuotetaan.

Tällaiseen opetukseen saa mukaan demokratiakasvatusta, kun korvaa tuotteen fiktiivisellä poliitikolla ja pohtii oppilaiden kanssa, minkälainen visuaalinen ilme heijastelee poliitikon taustaa, arvoja ja luonnetta. Kuinka siisti ja siloiteltu vaalimainos vaikuttaa verrattuna yksinkertaiseen ja kansanomaiseen?

Erilaiset mainosjulisteet mahdollistavat myös **propagandan** tutkimisen kuvataiteen tunneilla. Internetistä löytyy runsaasti niin klassisia kuin modernejakin esimerkkejä visuaalisesta propagandasta. Erityisen hauskaa oppilaista

voi olla se, kun yritetään tehdä jollain tapaa absurdia, päätöntä tai todellista maailmaa parodioivaa propagandaa, tai tuotetaan esimerkiksi oivaltavia vasta-mainoksia.

Mainosvaikuttamisesta, vaaliviestinnästä ja propagandasta oppituntien järjestäminen kuvataiteen tunnilla tapahtuu esimerkiksi näin:

1. Oppilaat ideoivat ja suunnittelevat ensin oman tuotteensa, poliitikkonsa tai propaganda-aihionsa. Esimerkkejä apunaan käyttäen he pohtivat, minkälaisilla iskulauseilla tuote, poliitikko tai propagoitava idea menisi parhaiten kaupaksi, ja miettivät, minkälaisella visuaalisella ilmeellä tätä viestiä parhaiten tuetaan. Oppilaiden kannattaa tehdä luonnoksia ja raakavedoksia mainoksesta lyijykynällä paperille.
2. Käyttäen haluttuja visuaalisen taiteen tekniikoita – esim. vesivärejä, väriliituja, tussia, grafiikkaa, kuvankäsittelyohjelmistoa – oppilaat toteuttavat oman mainoksensa.
3. Lopuksi on hyvä purkaa tulokset ja miettiä, miten visuaalisella viestinnällä vaikutetaan ja miksi on syytä olla tarkkana myös kuvallisen viestinnän suhteen.

Tuntia varten tarvitset:

- soveltuvia esimerkkejä tuote- ja vaalimainoksista tai visuaalisesta propagandasta
- tarvikkeet mainosten toteuttamiseksi

Mitä opettaa:

- visuaalisen vaikuttamisen perusteita ja tietoisuutta mainosviestinnästä
- visuaalisia taiteita ja kädentaitoja

Matematiikka:

Vaalit ja budjettiväitteet

Matematiikan opetusta ei aina yhdistetä yhteiskunnallisten aiheiden opetukseen, vaikka aihetta olisikin. Matematiikan tunnilla voidaan kuitenkin käydä hyvin läpi esimerkiksi vaaleihin liittyviä

lupauksia ja väitteitä rahasta, ja näin kytkeä matematiikan opetusta taloustietoon ja yhteiskuntaoppiin.

Esimerkiksi www.valtionbudjetti.fi -osoitteesta löytyvä **veropuu** on hyvä tapa visualisoida oppilaille rahaliikennettä – kuinka rahan täytyy tulla jostain, ja kuinka jokainen meno on jostain pois. Näin ollen väitteet siitä, ettei johonkin tiettyyn ole varaa ovat aina

suhteellisia. Tällainen visualisointi ja matemaattisena tasapainona jäsentäminen auttaa oppilaita hahmottamaan valtiontalouden matemaattista luonnetta, ja toisaalta tekemään matematiikasta heille entistä relevantimpaa ja käytännönläheisempää.

Oppitunnin matemaattisesta faktantarkistuksesta saa järjestettyä esimerkiksi näin:

1. Oppilaat voivat joko itse etsiä **budjetti- ja niukkuusväitteitä** vaalien yhteydessä, tai opettaja on voinut etsiä itse soveltuvia väitteitä. On hyvä, jos käsittelyssä on useampia päinvastaisia väitteitä.
2. Väitteet suhteutetaan esim. Veropuun kaltaiseen visualisointiin, mikäli sellainen on saatavilla. Opettaja voi halutessaan myös visualisoida aihetta itse eri tavoin. Vaihtoehtona graafiselle esitykselle ovat esimerkiksi taulukkolaskentaohjelmat, joilla voi havainnollistaa yksinkertaisten miten niukkuus on niukkuutta vain suhteessa tulokertymään, tai miten kaikki luvattu lisäraha on jostain muusta pois.
3. Oppilaiden kanssa on hyvä käydä läpi, mikä osa poliitikkojen väitteistä on poliittista retoriikkaa, ja missä määrin kyse on aidoista matemaattisista lainalaisuuksista.

Tuntia varten tarvitset:

- poliitikkojen esittämiä budjetti- ja niukkuusväitteitä, esimerkiksi vaalimateriaaleista tai esiintymisistä.
- visualisoinnin (esim. veropuu) tai ohjelmiston, jonka avulla pystyt havainnollistamaan budjetoinnin ns. trade-off -efektejä reaaliaikaisesti.

Mitä opettaa:

- matemaattista ajattelua
- talouspoliittisen ajattelun peruskäsitteitä
- matematiikan ja yhteiskuntaopin yhteyttä toisiinsa

III Faktantarkistus monialaisena oppimiskokonaisuutena (MOK): esimerkkitoetus EU-vaalien alla

Faktantarkistuksesta vaalien yhteydessä voi saada kiinnostavan ja motivoivan monialaisen oppimiskokonaisuuden (MOK) koko koululle. Tällainen kokonaisuus tukee hyvin yhtenäiskouluja, kun ala- ja yläkoulu työskentelevät yhdessä. Tässä esitelty MOK soveltuu parhaiten 8.-9.-luokkalaisten toteutettavaksi, mutta alakoulun luokat saadaan hyvin mukaan, kun vanhemmat oppilaat opettavat mediakritiikkiä ja faktantarkistusta alakoulun luokille, alakoulun oppilaat pääsevät yleisöksi vaaliväittelyihin, ja opetusta tuetaan esimerkiksi toimittajavierailuilla.

Tässä kuvailtu Helsingin ranskalais-suomalaisen Koulun käytännön kokemuksista ammentava MOK pyrkii nivoamaan yhteen esimerkiksi **historian ja yhteiskuntaopin, äidinkielen ja kuvataiteen** – ja mahdollisesti muitakin oppiaineita. Yksityiskohtaisen kuvauksen HRSK:n mediakasvatushankkeesta ja lisää hyviä esimerkkejä käytännön oppimisaktiviteeteista faktantarkistuksen parissa löydät HRSK:n mediakasvatushankkeen omilta kotisivuilta (hrskmediakasvatus.wordpress.com).

Hyvä MOK:in toteutus edellyttää eri aineiden opettajien välistä koordinaatiota ja opetuksen aikatauluttamista. Tällainen MOK palvelee useita pedagogisia tavoitteita, mm.:

a) Tiedolliset tavoitteet:

- opettaa poliittisen järjestelmän ja demokratian toimintaa
- tutustuttaa suomalaisiin puolueisiin
- opettaa EU:sta ja Euroopan parlamentin roolista ja valtaoikeuksista
- tarjota katsaus siihen, minkälaista vaalikampanjointi on käytännössä

b) Taidolliset tavoitteet:

- harjoittaa analyyttistä ja kriittistä ajattelua käytännössä
- opettaa itsenäistä tiedonhakua, medialähteiden arviointia ja faktantarkistustaitoja
- opettaa suunnittelutaitoja (esimerkiksi kampanjoinnin avulla)
- opettaa argumentointi- ja väittelytaitoja

c) Kokemukselliset tavoitteet:

- tuottaa kokemus osallisuudesta ja demokratian jäsenyydestä
- tarjota kokemusta omista vaikutusmahdollisuuksista
- tukea kokemusta itsestä älykäänä, kriittisenä ja itsenäiseen ajatteluun kykenevänä yksilönä.

Projektin kuvaus ja aktiviteetit:

Projekti ajoittuu 2019 EU-vaalien alle, ja hyödyntää vaaleja opetustarkoituksiin. Sen ensimmäinen vaihe on roolipelinä harjoiteltu vaalipaneeli ja äänestys, ja toisessa vaiheessa opittua sovelletaan haastamalla koululle kutsutut oikeat ehdokkaat vastaavanlaisella paneelikeskustelulla. Projektia voidaan tukea mm. **toimittajavierailuilla**, vieraillemalla oppilaiden kanssa **Eduskunnassa** tai **Päivälehdessä museossa** sekä järjestämällä projektin päätteeksi **varjovaalit**. Hankkeeseen voi sisällyttää myös muita aktiviteetteja, jotka sopivat aiheeseen ja sitovat muita

aineita kokonaisuuteen, esimerkiksi joulujuhlanäytelmän tai muun teemapäivän.

Lämpimästi suosittelemme pyytämään **Faktabaarin kouluttajia** kouluihinne tarjoamaan luokillenne faktantarkistuskoulutuksia – parhaan tuloksen saa, kun faktantarkistusta opettaa kokenut asiantuntija. Faktabaarin faktantarkistuskoulutus on hauska, kiinnostava ja informatiivinen kokonaisuus, josta oppilaat saavat paljon irti. Koulutukset itsessään on suunniteltu tukemaan OPS:in tavoitteita, ja ne ovat pedagogisesti lapsille ja nuorille tarkkaan mietittyjä kokonaisuuksia.

Ensimmäinen vaihe:

1) Oppilaat syventyvät puolueiden ohjelmiin

Oppilaat ohjataan tutkimaan syvällisesti eri puolueita, näiden puolueohjelmia, arvoja ja ehdokkaita. Kullekin oppilasryhmälle annetaan tehtäväksi analysoida yhden puolueen viestintää. Tarkoituksena on saada mahdollisimman tarkka käsitys siitä, mitä tutkittu puolue väittää, lupaa ja edustaa.

Oppilaita voidaan ohjata haastattelemaan vaaleissa ehdolla olevia ehdokkaita. On hyvä rohkaista oppilaita käyttämään mahdollisimman monipuolisesti eri lähteitä tutkiessaan, mitä kaikkea puolueet ajavat, väittävät ja edustavat, minkälaiseen retoriikkaan ja viestintään puolue nojaa, ja minkälaisia puolueen ehdokkaat tyypillisesti ovat.

Oppilaat voivat laatia puolueesta esitelmän. Jo tässä vaiheessa on mahdollista tehdä kevyttä **faktantarkistusta** puolueen tai ehdokkaan esittämistä väitteistä.

Tätä varten tarvitaan:

- linkit puolueiden ohjelmiin ja ehdokaslistauksiin
- muita tutkimustyötä ja syvennymistä tarjoavia lähteitä

2) Oppilaat laativat omat ehdokkaansa

Tällaiseen tutkimustyöhön perustuen oppilaat valitsevat ryhmästään yhden oppilaan esiintymään **fiktiivisenä ehdokkaana** tutkimalleen puolueelle. He keksivät ehdokkaalleen nimen, taustan

ja arvomaailmat perustuen stereotypioihin, joita voivat tutkimastaan puolueesta muodostaa – tavoitteena on tehdä mahdollisimman tyypillinen ehdokas.

Tätä varten tarvitaan:

- opettajien tukea oppilaille ehdokaidensa suunnittelussa

3) Vaalikampanjointi

Roolihahmolle tehdään seuraavaksi vaalikampanja, perustuen esimerkkeihin joita oppilaat ovat tutkimustyössään löytäneet. Vaalikampanja voi sisältää esimerkiksi julisteita, nettisivuja tai vaalivideoita (vrt. **(Vaali)mainos-julisteet** edellä). Tarkoitus on imitoida aitoa vaalikampanjointia mahdollisimman pitkälle ja tutkia, minkälaisia vaikutuskeinoja ja lupauksia vaaleissa annetaan.

Tätä varten tarvitaan:

- materiaaleja ja välineitä kampanjointia varten
- opetusta kampanjamateriaalien tuottamiseen

4) Vaaliväittely ja reaaliaikainen faktantarkistus

Ensimmäisen vaiheen lopuksi järjestetään **vaalipaneeli**, jossa ehdokkaat esiintyvät ja väittelevät keskenään, ja tulevat haastattelijoiden ja yleisön tentattavaksi. ”**Ehdokkaiden**” lisäksi tarvitaan kolme muutakin ryhmää vapaaehtoisista: paneelia vetävät

haastattelijat, jokaisesta puolueita tutkineista pienryhmästä valitut **faktantarkastajat**, sekä **yleisö**, joka seuraa väittelyä ja pyrkii keksimään kysymyksiä.

Kun vaalipaneeli lähestyy, oppilaita valmennetaan ennalta, jotta he suoriutuvat näistä rooleistaan mahdollisimman hyvin. Vaaliväittelyä varten esimerkiksi ”ehdokkaat” preppaavat huolellisesti oman puolueensa argumentteja ja väitteitä keskeisistä kysymyksistä, ja valmistautuvat vakuuttavaan esiintymiseen. Ehdokkaiden haastattelijoina eli vaalipaneelin vetäjinä on hyvä valmentaa hyvien kysymysten esittämiseen ja haastattelutekniikkaan ja siihen, kuinka saadaan puheenvuorot jakautumaan tasan haastateltavien välille. Yleisönä toimivat oppilaat voivat miettiä ennalta, kuinka he voivat haastaa ”ehdokkaita” kiperillä kysymyksillä.

Jokaisesta pienryhmästä valitaan jäsen faktantarkistajaryhmään. Tämä joukko oppilaita tekee vaaliväittelyn aikana tehdä **reaaliaikaista faktantarkistusta** paneelissa esitetyistä väitteistä, ja faktantarkistuksen tuloksia voidaan heijastaa mahdollisuuksien mukaan näkyviin. Koko oppilasryhmälle on hyvä tarjota faktantarkistuskoulutus, ja tämä pienryhmä on hyvä valmentaa siihen erityisen hyvin.

Faktantarkistajat toimivat seuraavasti: a) he tarkkailevat, tunnistavat ja keräävät paneelissa esitettyjä faktaväitteitä, ja b) käyttäen tietokoneita tai älypuhelimia pyrkivät tarkistamaan väitteiden

todenperäisyyden mahdollisimman nopeasti, käyttäen esimerkiksi Faktabaarin **liikennevaloasteikko** ja **virheellinen/ vääristelevä/ vahingollinen -erottelua**. Kaikki tunnistetut ja/tai tarkistettut faktaväitteet voidaan käsitellä vaalipaneelin lopuksi ja katsoa yhdessä, minkälainen faktasaldo on ehtinyt kertyä. Oppilaille on hyvä teroittaa, että kaikkia faktoja ei ehdi eikä tarvitse tarkistaa – on hyvä pohtia, mikä faktaväite on riittävän tärkeä tarkistettavaksi.

Vaalipaneelin lopuksi voidaan järjestää leikkimielinen äänestys ja keskustelu siitä, minkä ehdokkaan argumentit olivat parhaita ja miksi. On hyvä tutkia,

Toinen vaihe:

1) Ehdokkaiden kutsuminen, kysymysten laatiminen ja valmistautuminen

Projektin toinen vaihe pyrkii liittämään koulun laajempaan yhteiskuntaan ja tuottamaan oppilaille aidon kokemuksen yhteiskunnallisesta osallisuudesta. Aito, elävä kontakti vaaliehdokkasiin tai päätöksentekijöihin tekee osallisuudesta todellisempaa ja käsinkoskeltavampaa kuin mihin oppikirjat yksin pystyvät.

Opettajien on hyvä tietää, että vaaleissa ehdolla olevat ehdokkaat, etenkin nuoret, tulevat usein mielellään kouluhin vierailulle. Koska ehdokkailla on oletettavasti kova kiire tasapainotuksessa kampanjoinnin ja töiden välillä, ensimmäinen tehtävä on huolehtia

miten vakuuttava ja itsevarma esiintyminen ja hyvä retoriikka voi kompensoida argumentissa olevia puutteita. On hyvä myös tehdä yhteenveto faktantarkistuksen tuloksia.

Tätä varten tarvitaan:

- tila ja aika vaaliväittelylle
- välineet faktantarkistuksen suorittamiseksi (esim. tietokoneet internetyhteydellä)
- loppuäänestukseen esimerkiksi värilliset kortit, joilla voidaan päättää kuka ehdokkaista oli vakuuttavin tai argumentoi parhaiten.

vaalipaneelin aikatauluttamisesta ja lähettää kutsu puolueille (tai suoraan ehdokkaille) mahdollisimman varhaisessa vaiheessa.

Kuten aiemmassa ”harjoittelukierroksessa”, on syytä käydä oppilaiden kanssa uudestaan läpi se, mitä roolit edellyttävät: **haastattelijoiden** on hyvä sparrautua opettajan kanssa kysymyksiä, **faktantarkistajien** valmistautua opettajan kanssa tarkistamaan väitteitä, ja **yleisön** pohtia opettajan avustuksella, minkälaisia kysymyksiä esittää.

Tätä varten tarvitaan:

- yhteystiedot puolueisiin tai suoraan ehdokkaille
- mahdollisia tukimateriaaleja

2) Vaalipaneeli ja reaaliaikainen faktantarkistus

Vaalipaneelissa on hyvä ylläpitää positiivista ilmapiiriä. Mikäli kyseessä ei vält ole kokeneet esiintyjät, ehdokkaat todennäköisesti jännittävät esiintymistä. Vaalipaneelissa on syytä huolehtia siitä, että kaikki ehdokkaat saavat tasaisesti puheaikaa, että keskeytyksiä tai päällepuhumista ei tapahdu, ja että keskustelu käydään hyvässä yhteistyön hengessä kriittisistä kommenteista ja erimielisyydestä huolimatta.

On erilaisia tapoja vetää paneelikeskusteluja ja sovittaa yleiskysymyksiä niihin – joko paneelin lopuksi, jolloin keskustelu voi olla vähäistä, tai ennen siirtymistä kysymyksestä toiseen, jolloin kysymykset ovat usein täsmällisempiä ja aiheeseen liittyviä. Jälkimmäinen tapa aktivoi yleisöä paremmin, koska käsitelty kysymys ja siihen annetut vastaukset ovat tuoreena mielessä, ja se antaa faktantarkistajille enemmän aikaa tarkistaa väitteitä.

Kuten ”harjoituskierröksellakin”, faktantarkistajat keräävät faktaväitteitä ja pyrkivät tarkistamaan niitä mahdollisimman reaaliaikaisesti. Faktasaldon purkaminen voidaan tehdä kahdella tavalla riippuen siitä onko ehdokkaiden kanssa sovittu tarkistuksesta tai kerrottu näille etukäteen, että vaalipaneeliin kuuluu myös faktantarkistusta. Mikäli ehdokkaat ovat asiasta tietoisia, faktasaldo voidaan purkaa heidän läsnäollessaan ja tarjota heille mahdollisuus kommentoida väitteitään. Mikäli ehdokkaille ei ole kerrottu faktatarkistuksesta,

se on tahdinkuussyistä syytä tehdä oppilaiden kanssa vasta, kun ehdokkaita on kiitetty esiintymisestä, ja heidät on saateltu ulos juhlasalista.

Vaaliväittelyn päätteeksi voidaan järjestää taas leikkimielinen äänestys, jossa oppilaat äänestävät väittelyn ”voittajaa” eli vakuuttavinta esiintyjää tai parasta argumentoijaa.

Tätä varten tarvitaan:

- tila ja aika vaaliväittelylle
- välineet faktantarkistuksen suorittamiseksi (esim. tietokoneet internetyhteydellä)
- loppuäänestukseen esimerkiksi värilliset kortit, joilla voidaan päättää kuka ehdokkaista oli vakuuttavin tai argumentoi parhaiten.

3) Varjovaalit ja todellisten vaalitulosten purkaminen

Tällaisen MOK:in yhteyteen on hyvä liittää myös esim. Allianssin järjestämät **Nuorisovaalit** (<https://www.alli.fi/vaikuttaminen/nuorten-osallisuus/nuorisovaalit>). Allianssi tarjoaa tarvittavat dokumentit vaalilippujen ja pöytäkirjojen printtaamiseksi, ja helpot ohjeet vaalien järjestämiseksi. Samoin tarjolla on Nuorten vaalikone ja tulospalvelu äänestystulosten seuraamiseksi.

Oppilaiden kanssa on hyvä myös tarkastella, miten todelliset vaalitulokset suhteutuvat varjovaalien tuloksiin. Erityisen kiinnostavaksi tämän tekee, kun oppilaat voivat seurata koululla

vierailleiden ehdokkaiden tuloksia. Tuloksista on hyvä käydä keskustelua mm. siitä, minkälaiset tekijät ovat vaikuttaneet tulokseen, ja kuinka eri ihmisillä on ollut erilaista informaatiota käytössään äänestyspäästöistä tehdesään. Miten esimerkiksi paikkakunta, ikä, koulutustausta, arvot, henkilöhistoria ja niin edelleen vaikuttavat siihen, mitä kukin äänestää? Tässä yhteydessä voidaan myös keskustella ”äänestäjän kuluttajasuojasta” ja siitä, minkälainen vastuu äänestäjällä on seurata, kuinka valitut ehdokkaat todellisuudessa toimivat.

On myös hyvä käydä läpi, mitä äänestämättä jättäminen tarkoittaa: oman äänen luovuttamista niille, jotka äänestävät – esimerkiksi eläkeläisille. Jokainen antamatta jätetty ääni tarkoittaa, että annetut äänet merkitsevät enemmän. Myös ”vitsiehdokkaiden” äänestä-

misestä on hyvä keskustella oppilaiden kanssa: miten tahallaan huonoa, hölmöä tai muuten kelvotonta ehdokasta äänestämällä pahimmillaan vahingoittaa itseään ja antaa joka tapauksessa äänensä ehdokkaan puolueelle. Oppilaiden on hyvä tietää, että tyytymättömyyttä politiikkaan kokonaisuudessaan voi ja kannattaa ilmaista, mutta mieluummin muilla tavoin kuin pilaillemalla äänestyskopissa.

Tätä varten tarvitaan:

- puitteet äänestykselle: liput, lomakkeet ja äänestyskoppi
- ääntenlasku ja raportointi Allianssin palveluun

Linkkejä ja muita aihepiiriin liittyviä avoimia aineistoja

Eurooppalainen medialukutaitoyhdistys EAVI:

<https://eavi.eu/>

Faktabaari EDU:

<https://faktabaari.fi/edu/>

Helsingin ranskalais-suomalaisen koulun mediakasvatusprojektin kotisivut:

<https://hrskmediakasvatus.files.wordpress.com/>

InVID -hanke, jossa rakennetaan videoidentarkistusalustaa:

<https://www.invid-project.eu>

Luotettavan tiedon metsästäjät -julkaisu (KaVi):

<https://www.mediataitokoulu.fi/luotettavantiedonmetsastajat.pdf>

Mediakasvatusseura:

<https://mediakasvatus.fi>

Mediakasvatusseuran Mind over Media -medialukutaitohanke:

<https://mediakasvatus.fi/hanke/2018/07/mind-over-media-in-eu/>

Mediametka -mediakasvatusaineistoja:

<http://mediametka.fi/opetusmateriaalit/>

Mediataitokoulu (KaVi):

<http://mediataitokoulu.fi/>

Populismibingo (KaVi):

<http://populismibingo.fi>

Päivälehdien museo kouluille:

<https://www.paivalehdenmuseo.fi/kouluille/>

Kansalaisen mediaoikeuksia käsittelevät Vastuullista journalismia -sivut:

<https://vastuullistajournalismia.fi/>

YLE:n Moka-siko media? -sivut:

<https://yle.fi/aihe/oppiminen/mokasiko-media>

LIITTEET

KÄYTÄNNÖN ESIMERKKEJÄ VÄÄRÄN TIEDON LEVIÄMISESTÄ

#Virheellinen informaatio (misinformation)

Kun väärää informaatiota jaetaan vahingossa, ilman tahallista haitan tai vahingon tavoittelua.

Kun huolesta tuli mediahysteria – tapaus Blue Whale

Itä-Uudenmaan poliisi tiedotti 22. maaliskuuta 2017 Facebook-sivullaan saaneensa erittäin huolestuneita yhteydenottoja eräästä vantaalaisesta koulusta sosiaalisessa mediassa leviävästä Blue Whale -nimisestä itsemurhapelistä.

Poliisin mukaan peli oli aiheuttanut ahdistusta nuorten keskuudessa ja nuoret olivat ottaneet sen koulussa opettajan kanssa puheeksi, kun kotona siitä ei oltu vanhemmille uskallettu kertoa. Poliisin mukaan kyseessä oli Venäjältä lähtöisin oleva itsemurhapeli, jossa pelaaja suorittaa haasteina erilaisia tehtäviä 50 päivän ajan.

”Tehtävät saattavat olla viiltelyä, raakojen kauhuelokuvien katselua, autojen edessä makaamista ja niin edelleen. Jos pelaaja selviää kaikista pelin ehdottamista tehtävistä, viimeisenä yritetään itsemurhaa. Peli on levinnyt maailmalla laajalti ja on johtanut Venäjällä nuorten ihmisten tekemiin itsemurhiin”, Itä-Uudenmaan poliisi kertoi tiedotteessaan.

Poliisi kertoi haluavansa saattaa asian kaikkien vanhempien tietoon ja tiedotaneensa siitä myös koulujen Wilma-järjestelmässä, koska Facebookin kautta ei kaikkia vanhempia tavoita.

Postauksesta nousi kohu ja siitä uutisoitiin laajalti eri tiedotusvälineissä. Itä-Uudenmaan poliisin ylikonstaapeli **Anne Laakso** kertoi MTV3:n 24. maaliskuuta julkaistussa jutussa, että poliisi sai yhteydenoton Venäjän viranomaisilta kuukautta ennen vantaalaiskoulun yhteydenottoa.

Laakso totesi MTV:n haastattelussa, että ”siellä oikeasti on tällainen, ja nuoria on siellä lähtenyt siihen mukaan, ja se on aiheuttanut itsemurhia”.

Faktabaari otti yhteyttä Laaksoon huhtikuussa, joka kertoi tuolloin, että yhteyttä ottanut viranomainen ei ollut Venäjältä vaan Suomen Keskusrikospoliisi. KRP oli saanut tiedon vantaalaiskoulun henkilökunnalta, joka puolestaan toimi huolestuneiden nuorten pyynnöstä.

Faktabaari ei saanut Wilma-viestiä nähtäväkseen, mutta kun otimme yhteyttä vantaalaiskoulujen vanhem-

painyhdistyksiin, tarina oli sama: viesti oli tullut Wilmaan sen jälkeen, kun poliisi oli ensin viestinyt Facebookissa ja ilmeisesti pyytänyt kouluja tiedottamaan Wilmassa.

Kellään ei oikein tuntunut olevan tietoa siitä, mistä huolestuminen tarkalleen oli saanut alkunsa. Itä-Uudenmaan poliisi ei tarkistanut nuorten huolen aiheen alkuperää ja piti KRP:ltä tullutta tietoa luotettavana.

KRP kertoi tiedottaneensa Blue Whale -tapauksesta poliisilaitoksille normaalin tiedonvaihdon yhteydessä. Alkuperältään vaikeasti hahmotettavasta pelistä on vaikea saada faktapohjaista otetta, mutta poliisit halutaan pitää tietoisina eri ilmiöistä siltä varalta, että ne konkretisoituvat Suomessakin. Ilmiön alkuperää ei viranomaiset olleet pystyneet vahvistamaan, eikä KRP täällä päässä pystynyt sanomaan, missä olosuhteissa kaikki oli saanut Venäjällä alkunsa.

Venäläinen itsemurhapeli sai runsaasti julkisuutta myös maailmalla. Muun muassa Britanniassa mediassa peliä käsiteltiin laajalti, mutta Russia Todayta kriittisempään sävyyn. Peliä ei oltu aukottomasti pystytty linkittämään nuorten itsemurhiin Venäjällä. Russia Today oli uutisoinut pelistä jo edellisen vuoden toukokuussa ja linkitti ilmiön VKontakteen, joka on venäläinen vastine Facebookille.

Kriittinen oli myös faktantarkistus-sivusto Snopes, joka tutki Novaja Gazetan väitettä, että Blue Whale -peli

olisi aiheuttanut 130 nuoren kuoleman Venäjällä. Snopesin mukaan ryhmiä löytyy VKontaktesta samalla nimellä, mutta yhteyttä ei ole pystytty kuitenkaan osoittamaan. Aukottomasti aiheetta ei käsitelty myöskään Britannian media. Esimerkiksi kuva, jossa väitettiin olevan kaksi venäläistä nuorta naista, liittyi täysin toiseen lehtijuttuun.

Ilmiötä ei poliisin mukaan ollut kevääseen 2017 mennessä tavattu Suomesta. Vantaalaiskoulu oli ensimmäinen viranomaisille huolensa esittänyt taho. Tiedote herätti paljon keskustelua myös siksi, että pelin alkuperää on ollut vaikea todentaa, eli koko pelin olemassa oloa on epäilty ja sitä kautta myös poliisin tiedottamislinjaa pidettiin ylimitoitettuna.

Kriittinen katse tulee kohdistaa myös mediaan, jonka suhteellisuudentaju helposti katoaa tämän kaltaisten ilmiöiden kohdalla. Viimeksi lokakuussa lietsottiin ”pellehysteriaa”, kun maailmalla pelkoa herättäneiden klovniin kerrottiin näkyvästi rantautuneen myös Suomeen. Useampi tiedotusväline uutisoi silminnäkijähavainnoista ympäri maata, mutta viranomaisten tietoon ei virallista reittiä ilmoituksia ilmeisesti tullut.

Suomessa Blue Whale -kohu laantui kevään mittaan, mutta maailmalla se jatkoi kulkuaan. Balkan Insight -lehti julkaisi huhtikuussa 2017 artikkelin, jonka mukaan Romanian sisäministeriö on aloittanut valistuskampanjan kouluissa Blue Whalen takia. BI:n mukaan

ilmiö on aiheuttanut huolta myös Bulgariassa ja Moldovassa.

Blue Whale elää sitkeästi edelleen. Esimerkiksi kevättalvella 2018 brittilehti The Sun julkaisi jutun, jossa varoitettiin nuoria vaanivasta kieroutuneesta itsemurhapelistä. Jutun sisältö on hyvin samankaltainen Suomen tapahtumien kanssa ja tuttu luku 130 löytyy sieltä edelleen. Sunin jutussa on käytetty kuvituksena kuvaa sinisestä valaasta, jonka 15-vuotiaan **Ylia Konstan-**

tinovan väitetään julkaisseen omalla Instagram-tilillään juuri ennen kuin hyppäsi kuolemaan. Konstantinovan Insta-tilillä on yksi ainoa julkaisu, kyseinen valaskuva. Ei mitään muuta. Vaikea kuvitella, että 15-vuotias tyttö olisi perustanut Instagram-tilin julkais-takseen vain yhden kuvan. Konstan-tinovalla on kuitenkin yli tuhat seuraajaa, joissa pikaotoksella suuri määrä feikkitilejä.

#Vääristelty informaatio (disinformation)

Kun virheellinen informaatio tai muuten harhaanjohtava tieto on suunniteltu, esitetty tai jota edistetään voiton tavoittelemiseksi tai yleisen vahingon tarkoitukselliseksi aiheuttamiseksi.

Valemediat totuuden hämmentäjinä – kaksi esimerkkiä

Kansalainen -verkkomedia väitti sivuillaan tammikuussa julkaistussa tekstissä, että pakolaiset valehtelevat ikänsä kaikkialla Euroopassa. Tekstin mukaan pakolaiset haluavat muun muassa rahastaa valtiota ja elää ilmaiseksi. Uutismaailma -verkkomedia sivusi samaa väitettä. Uutismaailma väitti sivuillaan julkaistussa tekstissä, että laittomasti Suomessa olevat paperittomat voivat nostaa tukia loputtomiin. Lisäksi tekstissä sanottiin, että yksi henkilö voi hakea samoja palveluita useaan otteeseen.

Faktabaari alkoi tutkia näitä väitteitä tarkemmin, koska Suomessa esiintyvistä vääristellyistä informaatiosta

suuri osa liittyy pakolaisiin ja maahanmuuttajiin.

Ensin piti selvittää, mistä näiden verkkomedioiden tiedot olivat peräisin. Kansalaisen tekstissä ilmeisin disinformaation piirre on yleistys Saksan tilanteesta koko Eurooppaan ja täten myös Suomeen. Itse teksti on suora käännös saksalaisen Kornen Zeitung -lehden tekstistä. Alkuperäisessä tekstissä Saksaan nuorena Syyriasta pakolaisena saapunut Aras Bacho kirjoittaa omiin kokemuksiinsa vedoten, että Saksaan saapuvat pakolaiset valehtelevat ikänsä. Valehtelun syyksi Bacho kertoo muun muassa sen, että pakolaiset haluavat päästä kouluun. Kun tekstin väitteet on suomennettu, on unohdettu tutkia se, onko väite tosi Suomessa. Kun suomalainen lukija

lukee tekstin, hän olettaa asian olevan niin. Mutta jos pakolainen valehtelee ikänsä Suomessa, onko siitä mitään hyötyä?

Työ- ja elinkeinoministeriön mukaan ei ole. TEM:n mukaan Suomessa on ilmennyt joitain epäilyjä iän valehtelemisestä. Tapaukset ovat liittyneet alaikäisille tarkoitettuihin asumisjärjestelyihin. Nämä tapaukset ovat kuitenkin paljastuneet nopeasti. Jos 30-vuotias turvapaikanhakija saapuu alaikäisille tarkoitettuun ryhmäkotiin, hän erottuu hyvin nopeasti ryhmästä. 25-30-vuotias on jo ajatusmaailmaltaan ja kokemukseltaan paljon aikuisempi kuin teini-ikäinen nuori.

Suomessa jokaisella nuorella on vastaanottovaiheessa oma ohjaaja. Jos epäillään, että nuori on huomattavasti vanhempi kuin mitä hän väittää, asiaan puututaan. Jos turvapaikanhakijan ikää epäillään, hänelle tehdään iänmääritys erilaisin metodein kuten hampaisto- ja ranneluuston tutkimuksella.

On tietenkin totta, että jotkut valehtelevat ikänsä, koska he ajattelevat, että nuorella on paremmat mahdollisuudet jäädä Suomeen. Valehtelusta ei kuitenkaan Suomessa ole mitään hyötyä, koska nuoren täyttyessä 18-vuotta, hän joutuu kuitenkin hakemaan jatkolupaa muiden syiden perusteella.

Halu päästä kouluun ei pitäisi olla syy väärän iän kertomiselle, sillä Suomessa kaikki pääsevät kouluun. Suomessa ei ole ikärajoja liittyen siihen, mihin koulutukseen maahanmuuttaja voi

hakea tai päästä. Alle 17-vuotiaat käyvät peruskoulun valmistavaa luokkaa ja sitä vanhemmat pääsevät aikuislukioon suorittamaan peruskoulun tutkintoa.

Uutismaailman tekstissä väitetään, että maahanmuuttajat voivat nostaa tukia loputtomia summia sekä saavat rahaa ja maksuhyvityksiä lääkkeitä varten. Todellisuudessa Kela ei myönnä toimeentulotukea maahanmuuttajille rahana. Perustoimeentulotuki voidaan myöntää paperittomalle henkilölle ainoastaan maksusitoumuksena kiireellisiin ja välttämättömiin menoihin, kuten lääkkeisiin tai elintarvikemaksusitoumuksena kauppaan.

Tekstissä sanotaan, että yksi henkilö voi hakea samoja palveluita useaan otteeseen. Kun kysyimme asiaa Kelasta, sieltä kerrottiin, että on olemassa järjestelmä, jolla tällainen toiminta voidaan välttää. Etuuden ratkaisemiseksi Kelassa rekisteröidään asiakkaaseen henkilötunnusta vastaava tunnistetieto, ja tällä tunnisteella asiakas ja hänelle aiemmin annetut päätökset ovat jatkossa löydettävissä Kelan järjestelmistä nimen ja syntymäajan perusteella. Nimi ja syntymäaika varmistetaan esimerkiksi vastaanottokeskuksen päätöspapereista, jos asiakkaalla ei ole esittää passia tai muuta henkilöllisyyttä todentavaa asiakirjaa. Lisäksi Kela käyttää apuna myös Maahanmuuttoviraston ylläpitämän UMA-järjestelmän tietoja. Ennen toimeentulotukiratkaisun tekemistä Kela tekee myös yhteistyötä kunnan kanssa. Näin varmistetaan mitä

palveluita asiakas saa kunnasta, ettei tule päällekkäisyyttä tukien kesken.

Varsinainen vääristely tapahtui kuitenkin juttuihin liitettyjen valokuvien avulla. Kansalaisen artikkelin kuvan tiedostonimeksi on kirjoitettu: Mamut_bus2. Kuvassa hymyilevien tummapiirteisten miesten silmät on sutattu. Käsittelymätöntä kuvaa ei Kansalaisen verkkosivuilta löydy. Käänteinen kuvahaku kuitenkin osoittaa, että käsittelemätöntä kuvaa on jossain vaiheessa käytetty.

Sittemmin kuvassa olevien miesten silmät on sutattu. Tätä sutattua kuvaa on käytetty useissa Kansalaisen artikkeleissa.

Uutismaailman artikkelikuva on Wikimedia Commonsin kuva. Käänteisellä kuvahauulla selviää, että kuvassa on pakolaisia kuvattuna Itävallassa. Kuvat eivät liity tapauksiin, mutta sitä ei kuvateksteissä kerrota.

#Vahingoittava informaatio (malinformation)

Kun totuudenmukaista informaatiota jaetaan luvatta, pahan tahtoisesti ja tietoista haittaa tai vahinkoa aiheuttaen.

Kun medialukutaito pettää, parodia voi muuttua todeksi – The Late Show with Stephen Colbert: How german news covered Trump’s NATO visit

Kun Yhdysvaltain presidentti **Donald Trump** vieraili kesällä 2018 Euroo-

Trumpin väite kirvoitti myös hassutelmua, koska Trumpiin itseensä on kohdistunut epäilyksiä, että hän on vehkeillyt venäläisten kanssa oman vaalikampanjansa aikana. Late Night with Stephen Colbert Show julkaisi ohjelmassaan videoinsertin, jossa saksalainen uutisankkuri repeää nauramaan käsitellessään aihetta uutislähetyksessä. Video on julkaistu myös Youtubessa.

passa NATO:n kokouksessa, aihe herätti monenlaista leikinlaskua. Trump sanoi vierailullaan, että Saksa on Venäjän vanki, koska se puuhaa Nordstream 2 -kaasuputkihanketta Venäjän kanssa. Aiheesta uutisoitiin laajasti.

Videota jaettiin sosiaalisessa mediassa, etenkin Facebookissa, totena. Sen luonne parodiana jäi siis osalta katsojista ymmärtämättä. Poliittiseen parodiaan nojaavat sisällöt ovat tyypillisiä ajankohtaisia aiheita käsittelevissä Late Night Show -tyyppisissä myöhäisillan talk show-ohjelmissa. Siksi juuri videon julkaisija on ensimmäinen viite siitä, että video on käsitelty, ei oikea uutispätkä.

Youtubeen jaetun videon kommentissa moni keskustelija toteaa, että

kyseessä on itseasiassa itävaltalainen, ei suinkaan saksalainen, uutisankkuri. Kommenteista löytyy myös tieto, että naisen nimi on **Nadja Ebinger**.

Kun Nadja Ebingerin nimen syöttää Googleen, yksi ensimmäisistä hakutulosista on Xing-palvelusta, joka LinkedInin kaltainen ja saksankielisissä maissa suosittu ammatillinen sosiaalinen media. Perustiedot työnantajasta näyttävät tältä: BKF Das Burgenland Fernsehen - Eisenstadt. Ebinger työskentelee BKF yhtiölle Burgenlandin televisiossa. Myös saksan kielen taidoton pystyy syöttämään tiedot hakukoneeseen ja Google translate -käännösohjelmaan. BKF on itävaltalainen mediatalo, ja Burgenland Itävallan osavaltio. Fernsehen on saksaa ja tarkoittaa televisiota. Kommenttikentän tiedot pitivät siis uutisankkurin osalta paikkaansa.

Ebingerin puheen sisällön saa selville käyttämällä Google translaten ääni-ohjausta, joka toimii ainakin Google Chromella. Käännösohjelmat eivät tuota useinkaan onnistuneita käännöksiä, mutta niiden taso riittää hyvin tunnistamaan riittävällä tarkkuudella, mistä videolla puhutaan.

Late Night with Stephen Colbert -ohjelman videolla Nadja Ebinger sanoo "Gut ist vom Aussterben bedroht nur wenige Damen beherrschen die Technik und wenn man wirklich aktive Eierkratzerinnen sucht ist die Auswahl.." ja alkaa nauramaan.

Google translate kääntää tekstin "Good is threatened with extinction few ladies dominate the technique and if you really looking for active egg scrapers is the selection.."

Vieraskielisestä puheesta voi myös poimia hakusanoja, ja yrittää niiden avulla päästä alkuperäislähteille. Tässä tapauksessa hakusana eierkratzen ja Burgenland tuottavat saman videon alkuperäisen leikkaamattoman version useita kopioita esimerkiksi Youtubessa. Niistä puuttuu Colbertin ohjelmassa nähty kuva Trumpista ja **Angela Merkelistä**. Kyse on siis eri videosta, eikä se liity Trumpin tapaamiseen. Sitä on sen sijaan käytetty mm. saksalaisen Express -lehden pääsiäisjutussa, jossa kerrotaan kuinka kyseinen video leviää saksankielisissä maissa pääsiäisen aikaan. Alkuperäinen video kun kertoo Itävallan Burgenlandin katoavasta kansanperinteestä "munanraaputuksesta", joka on siis tapa koristella pääsiäismunia.

Videon alkuperäinen hauskuus syntyy munien kaksoismerkityksestä. Sanaa eier käytetään saksankielisissä maissa myös slangisanana kiveksistä.

Se, että parodiaksi tarkoitettu video leviää sosiaalisessa mediassa totena, kertoo siitä, että sosiaalisessa mediassa asia irtoavat helposti kontekstistaan. Kun video nähdään irrallaan ohjelmasta, jossa on se esitetty muiden käyttäjien saatesanoilla varustettuna, moni sosiaalisen median käyttäjä putoaa ansaan, eikä tunnista videon todellista luonnetta. Videon

julkaisija on selvästi näkyvillä ja valveutunut verkon käyttäjä olisi siihen kiinnittänyt huomiota. On myös äärimmäisen epätodennäköistä, että saksalainen uutisankkuri nauraisi maailman-

poliittisesti kipeällä aiheelle uutislähetyksessä, vaikka siitä muussa yhteydessä saisikin irti kuinka hauskaa materiaalia tahansa.

Ehdota Faktabaari EDU -hankkeelle omaa oppituntiaihiota! Tule mukaan kehitystyöhön tai pyydä Faktabaaria vierailulle: toimitus@faktabaari.fi

Tämä materiaali ja päivitykset löytyvät osoitteesta: <https://www.faktabaari.fi/edu>

Seuraa Faktabaaria:

Instagram ja Twitter: @Faktabaari

Facebook: facebook.com/faktabaari